

**NEMZEDÉKVÁLTÁS  
A MEZŐGAZDASÁGBAN**



**Budapest  
2009**

Kiadja:  
az Agrárgazdasági Kutató Intézet

Főigazgató:  
Udovecz Gábor

Szerkesztőbizottság:  
Dorgai László, Juhász Anikó, Kapronczai István,  
Kovács Gábor, Mihók Zsolt (titkár), Popp József,  
Potori Norbert, Udovecz Gábor

Készült:  
Vidékfejlesztési Igazgatóság  
Vidékpolitikai osztályán

Szerző:  
Székely Erika

Opponensek:  
Szerdahelyi Péter  
Tanító Dezső

## Tartalomjegyzék

Bevezetés .....	5
A kutatás adatbázisa, módszere.....	7
1. Nemzedékek a mezőgazdaságban .....	9
1.1. A mezőgazdasági vállalkozások jellemzői .....	9
1.1.1. Egyéni gazdaságok jellemzői, korösszetétele .....	10
1.1.2. A mezőgazdasági társas gazdaságok vezetőinek korösszetétele .....	14
1.2. A termőföld tulajdoni és használati viszonyai hazánkban .....	15
2. A gazdaságátadás szabályozása, ösztönzői .....	19
2.1. A magyar jogrendszer gazdaságátadással összefüggő szabályai .....	20
2.1.1. A visszerthes vagyónátruházás adó- és illetékkötelezettségei.....	21
2.1.2. Ajándékozással keletkező illetékfizetési kötelezettségek.....	24
2.1.3. Az öröklés szabályozásának mezőgazdasági vonatkozása.....	25
2.2. Gazdaságátadás ösztönzése, támogatása hazánkban .....	26
3. A nemzedékváltás jellemzői az Unióban .....	31
3.1. A gazdálkodói réteg korösszetétele az Unióban .....	31
3.2. A gazdaságátadás jogi alapjai .....	32
3.3. Korösszetétel javítás ösztönzésének uniós tapasztalatai .....	37
4. Üzemi szintű vizsgálati eredmények .....	43
4.1. A társas gazdaságok empirikus vizsgálata .....	43
4.1.1. Az vezetőváltás motiváló tényezői, nehézségei .....	46
4.1.2. Az ideális utód jellemzői.....	47
4.2. Az egyéni gazdálkodók tapasztalatai.....	48
4.2.1. Gazdaságátadási szándék az egyéni gazdálkodóknál.....	50
4.2.2. Családon belüli utódlás – az utódok felkészültsége, részvétele a gazdálkodásban, átvételi szándékai .....	52
4.2.3. A gazdaságátadás kihívásai az egyéni gazdaságokban.....	53
Összefoglalás, következtetések.....	55
Irodalomjegyzék .....	57
Ábrák jegyzéke .....	61
Táblázatok jegyzéke.....	62
Mellékletek .....	63
Mellékletek jegyzéke .....	64



## Bevezetés

A Magyar Értelmező Szótár szerint a **generáció, vagy nemzedék** „**az egy korban élő és nagyjából azonos időben született emberek összessége**”. A generációváltás vagy nemzedékváltás ennek ismeretében tehát a fiatalabb nemzedék belépését, ezzel egyidejűleg az idősebbek visszavonulását jelenti. A folyamat természetesnek tekinthető az élet valamennyi területén, ahogyan a mezőgazdaságban is. Arról azonban, hogy a gyakorlatban ez valóban természetes és zökkenőmentesen történik-e, megoszlanak a vélemények.

Hazánkban – mint ahogyan a fejlett világ országaiban is – egyre gyakrabban merül fel a mezőgazdasági tevékenységet folytató gazdálkodók, valamint az ágazatban működő gazdasági társaságok élén állók „előregedése”, és ennek a gazdálkodás folytonosságára, az ágazat egészére gyakorolt hatása. „**Rohamosan öregszik a hazai agrártársadalom, ám a lassan nyugdíjba vonuló gazdák, szövetkezeti és cégvezetők helyét csak elvétve veszik át fiatalok, számukra már nem jelent perspektívát a mezőgazdaság**” írja Ember és Mihálovits (2007).

Statisztikai adatok szerint jelenleg a **mezőgazdaságban gazdálkodók** több mint kétharmada az 50 éven felüli korosztályhoz tartozik, 41%-uk pedig – az összes gazdálkodó **negyede** – már **betöltötte 65. életévét**. Ez azt jelenti, hogy jelentős azok száma, akik az elkövetkezendő öt-tíz évben valószínűleg felhagynak a mezőgazdasági tevékenységgel, illetve átadják vezetői pozíciójukat a következő generációnak.

A gazdaságok átadása egy másik megközelítésben is fontos kérdést jelent. A rendszerváltást követően kialakult elaprózott földtulajdon és földhasználat kedvezőtlenül hat az ország mezőgazdaságának hatékony működésére (Bedő, 2007). A mezőgazdasági tevékenységet végző egyéni gazdaságok körében jellemző a két-három, esetleg ennél is több gyermek, akik mindannyian részesülni szeretnének a családi vagyonból. Amennyiben ez megvalósul, úgy a tulajdoni szerkezet még elaprózottabbá válhat, és ez fokozhatja a már meglévő feszültségeket.

Intézetünkben készült tanulmányok<sup>1</sup> rendszeresen adnak tájékoztatást a gazdálkodók korösszetételéről, a fiatalabbak és az idősebbek jelenlétéről a mezőgazdaságban, azonban, hogy ez milyen következményekkel járhat a jövőt illetően, még nem került vizsgálat alá. 2008-ban azt a célt tűztük ki, hogy a pótoljuk ezt, és megvizsgáljuk, milyen problémák jellemzik a gazdálkodással felhagyni szándékozó, tulajdont átadni kívánó gazdálkodókat.

**A kutatás célja, hogy információt szerezzen a gazdaságátadással kapcsolatos helyzetről, kérdőjelekről.** A következő kérdésekre keresi a választ:

- A statisztika és a számok tükrében mekkora gond a mezőgazdaságban a fiatal korosztály hiánya, van-e félnivalónk?
- A jogi feltételek megkönnyítik, vagy éppen akadályozzák az idősebbek átadási, a fiatalok átvételi szándékait?
- Az Unió más tagországait mi jellemzi a témában, ők milyen problémákkal és hogyan szembesülnek? Vannak-e pozitív tapasztalatok a megoldást illetően?
- Milyen gazdaságátadást segítő eszköztár áll rendelkezésre, az elégséges-e és kellően hatékony-e, eléri-e a kitűzött célokat?
- A gyakorlatban hogy zajlik a folyamat?

A kiadvány fejezetei a kérdések sorrendjében haladva próbálnak válaszokat találni.

<sup>1</sup> Tóth et al.: Az agrárgazdaság átalakuló szerepe a vidéki foglalkoztatásban, különös tekintettel az EU-csatlakozásra. AKI Tanulmány 2002. 4. szám. Hamza E. – Tóth E.: Az egyéni gazdaságok eltartó-képessége, megélhetésben betöltött szerepe. AKI Tanulmány 2006. 2. szám.

Az **első fejezet a témakör aktualitását vizsgálja**, elemezve egyrészt a Gazdaságszerkezeti Összeírás során számba vett egyéni gazdaságok vezetőinek korösszetételét, valamint földtulajdoni, és földhasználati jellemzőit. Emellett egy korábbi, intézeten kívüli felmérésre alapozva, bemutatja a társas gazdaságok élén állók korösszetételének, tulajdoni érdekeltségének jellemzőit.

Az **ezt követő fejezet** ismerteti a **gazdaságátadás** módozatait, **formáit** és a folyamatot szabályozó **jogi hátteret** is. Külön tárgyalja a **visszterhes vagyonátruházással**, az **ajándékozással**, valamint az **örökléssel** történő gazdaságátadási formák szabályozását, az illetékfizetési kötelezettségek mértékét, kedvezményeit, mentességeit.

A **harmadik fejezet kitekintést ad az Unió tagországaiban** gazdálkodók korösszetételéről, az ebből **adódó problémákról**, azok megoldásaira tett lépésekről, **tapasztalatokról**. Arra keresi a választ, hogy a gazdálkodók „előregedése” milyen mértékben érinti a tagországok gazdálkodóit, és ezt mennyire tekintik problémának. Ezután számba veszi az Európai Unió tagországaiban hatályos szabályozási feltételeket, majd pedig bemutatja Franciaország és Finnország eddigi tapasztalatait a fiatal gazdálkodók letelepedésének ösztönzésében.

Az **utolsó fejezet** empirikus vizsgálatra támaszkodva ad **információt a generációváltás gyakorlati tapasztalatairól** gazdálkodási forma szerint.

A **felmérés nem reprezentatív**, és ez nem is célja a vizsgálatnak. Az eredmények inkább **a legfontosabb problémákra**, azok megoldásának sürgető voltára **figyelmeztetnek**. A kutatás első lépcsőfoknak is tekinthető, melyre jól építhető egy további, szélesebb körű vizsgálat.

## A kutatás adatbázisa, módszere

A mezőgazdasági tevékenységet folytató vállalkozások egyéni gazdaságként (őstermelő, családi gazdaság, egyéni vállalkozó), illetve valamilyen gazdasági szervezet formában (Bt., Kft., Rt., stb.) tevékenykednek. Az egyszerűbb vállalkozási formák esetében a tulajdonos háztartási fogyasztása és termelő-szolgáltató tevékenysége egymással szervezetileg is összefonódva zajlik.

Az egyéni gazdaságok korösszetételének, földhasználati jellemzőinek bemutatására a KSH által végzett **2007. évi Mezőgazdasági Összeírás adatait használjuk**. Először bemutatjuk a gazdaságok legfontosabb jellemzőit, a gazdaságok számában és földhasználatában az elmúlt években történt változásokat, majd vizsgáljuk a gazdaságvezetők körében az egyes korcsoportok megoszlását, változását, illetve ugyanezen tendenciákat a gazdaságok méretkategóriái szerint is.

**A gazdasági társaságok** irányításában részt vevő **gazdaságvezetők** és tulajdonosok **korösszetételére** vonatkozó statisztikai adatközlés hiányában egy **2006-ban készült felmérés**<sup>2</sup> eredményeit mutatjuk be, mellyel feltárjuk, hogy ebben a gazdálkodási formában milyen arányú visszavonulásra lehet számítani a felső vezetők és tulajdonosok körében.

A gazdaságátadás lehetséges formáinak számbavételéről, valamint azok szabályozási feltételeit feltáró fejezet a hazai jogszabályokra, illetve az uniós tagországok gazdaságátadással kapcsolatos szabályozását leíró szakirodalomra támaszkodik.

A téma szakirodalmi forrásainak feldolgozása mellett a gyakorlatban tapasztalható nehézségek megfogalmazásában leginkább az **önállóan végzett empirikus vizsgálat nyújt segítséget**, illetve alátámasztja, vagy megdönti az eddig vélelmezett feltevéseinket.

A vizsgálat egyrészt **21 gazdasági társaság, valamint 45 száz hektár feletti egyéni gazdaság 55 éven felüli vezetőinek tapasztalatait írja le**.

Az empirikus elemzés eredményei egyrészt **személyes interjúk**, másrészt **kérdőíves megkérdezés alapján** fogalmazódtak meg. Mind az egyéni gazdaságok, mind pedig a gazdasági társaságok esetében az első fontos döntés és kihívás a célcsoportok kiválasztása és elérhetőségük megszerzése volt. Biztos kiindulópontot jelentett, hogy a gazdaságátadásban koruknál fogva érintettként szóba jöhető gazdaságvezetőket kérdezzük meg. Ezzel kapcsolatban irányadó volt, hogy az Európai Unió által finanszírozott gazdaságátadási támogatás az 55. év betöltését követően pályázható. A következő lépésben meg kellett határozni, hogy milyen méretű gazdaságokban végezzük a vizsgálatot.

Az egyéni gazdaságok kiválasztásánál kiinduló pontnak az életképességet és a mérhető tényszerűséget tekintettük, így a kutatás a viszonylag biztosabb megélhetést nyújtó nagyobb gazdaságokra összpontosított. Miután művelési áganként a hatékony üzemméret eltérően alakul, és hazánkban a mezőgazdasági terület több mint háromnegyede szántóként hasznosul, ezért a célcsoport kiválasztásánál a szántóterülettel rendelkező gazdaságokra koncentráltunk. A szakirodalom a szántóföldi növénytermelés esetében egy család megélhetését biztosító üzemméretet minimum 50 hektárban állapítja meg (Szakál, 2000).

Mindezek tükrében a fejlesztési lehetőségeket is figyelembe véve, valamint azt, hogy a gazdaság esetleg két vagy több család megélhetését is lehetővé tegye, **a 100 hektárnál nagyobb földterülettel rendelkező gazdaságok 55 éven felüli vezetőit kerestük meg, és végeztünk körükben kérdőíves felmérést**. Igaz ugyan, hogy hazánkban az említett méret az egyéni gazdaságok közül csak kevésre jellemző, ugyanakkor az általuk művelt terület nagysága – amely a gazdaságok által

<sup>2</sup> Horváth Gábor – Palkovics Miklós dr. (2006).

művelt összterület több mint negyedét teszi ki, és ez az elmúlt években még növekedett is – jelzi jelentőségüket. A kiválasztott gazdaságtípusba tartozó gazdálkodók elérésében nagy segítségünkre voltak a falugazdász hálózat, valamint a tesztüzemi rendszerben szereplő gazdaságok könyvelőirodáinak munkatársai.

A gazdasági társaságok eredményének értékelését illetően meg kell említenünk, hogy hazánkban az elmúlt években a gazdálkodási forma kialakítását leginkább a hatályos adópolitika befolyásolta. Így igen vegyes halmazt kellett vizsgálni. Gazdasági formánként, valamint társaságonként is jelentősen eltér a tulajdonosok száma, tulajdoni hányada, a gazdaságátadás mozzanata, annak minden velejárója, ugyanakkor esetükben is fontos tudnunk, hogy az utódlás kérdése hogyan érinti őket, illetve hogy a gazdaságátadással kapcsolatban milyen nehézségekkel szembesülnek.

**A gazdasági társaságok esetében a célcsoport kiválasztása során nem volt szempont a gazdaság mérete.** Főleg azokra a gazdaságokra összpontosítottunk, melyek a rendszerváltás előtt működő szövetkezetek mintegy utódgazdaságainak tekinthetők, illetve **vezetőik korukból adódóan (55 év felettiek) a visszavonulást fontolgató réteget képviselik.** A mezőgazdaságban eddig jellemzően maguk a tulajdonosok irányították a társaságokat, de vajon a jövőben is így alakul-e, vagy ez hasonló lesz a többi szektorban már „megszokott” vállalatvezetéssel?

A felkeresendő gazdasági társaságok kiválasztását nehezítette, hogy **a gazdasági társaságok vezetőinek életkorára vonatkozóan nincs statisztikai adatközlés**, ezért megkértük a Mezőgazdasági Szövetkezetek és Termelők Országos Szövetségét (MOSZ), hogy segítsenek olyan gazdaságvezetőket elérni, akik résztulajdonosai is egyben a társaságnak, valamint érintettek lehetnek a kutatás témakörében, és szívesen válaszolnak kérdéseinkre. A gazdasági társaságok esetében minden alkalommal a gazdaság élén álló legfelső vezető<sup>3</sup> válaszolt a kérdésekre. A beszélgetés során először egy rövid kérdőív kitöltésére került sor a társaság fennállásával, működésével, általános bemutatásával kapcsolatban, ezt követően pedig a társaság vezetésének, irányításának utódlásával kapcsolatban interjú formában kérdeztük az érintetteket.

Ezúton szeretnék köszönetet mondani mindazon résztvevőknek, akik segítettek a kutatást, őszintén válaszoltak a feltett kérdésekre, és elmondták véleményüket, tapasztalataikat a témával kapcsolatban. Mindezzel hozzájárultak a téma megismeréséhez, a legfontosabb problémák feltáráshoz, valamint az ezzel kapcsolatos teendők megfogalmazásához.

<sup>3</sup> Társasági formától függően az igazgató, ügyvezető, az elnök, stb.



## 1. Nemzedékek a mezőgazdaságban

A kilencvenes évek elején a hazánkban lezajló gazdasági-társadalmi változások részeként megvalósult a szövetkezeti közös tulajdon nevesítése, az üzletrészek „kiadása”, a földet érintő **kárpótlás és a privatizáció**. Ennek **során** az átalakult, felbomlott termelőszövetkezetek, állami gazdaságok vagyona, a földterületek jelentős része magántulajdonba került. Az akkor **földterülethez jutott** és kisebb-nagyobb méretű gazdaságot alapító **tulajdonosok** leginkább a 30-40-50 éves korosztályból kerültek ki.

Akik a rendszerváltás után a mezőgazdaságban maradtak, azok egy része kitartott a szövetkezetek jogutódai mellett, másik részük viszont „abban bízott, hogy visszakapja ősi földjét, és azon önállóan gazdálkodhat... Pályájuk a továbbiakban az új törvényekkel és rendeletekkel meghatározott feltételek mellett, személyi képességeik függvényében alakult” (Kovács, 2008).

Az évek során sokan szakértelem, tőke és egyéb feltételek hiánya miatt feladni kényszerültek a gazdálkodást, sokan viszont életképes, jól jövedelmező, „birtokká” fejlesztették gazdaságukat. A kezdetektől már közel húsz év telt el, és az említett tulajdonosok **mára az 50-60-70 éves korosztályt képviselik**, így sokakban **felmerül a gazdaság átadásának**, további sorsának kérdése. Ezzel kapcsolatban ugyanakkor számos kétség is megfogalmazódik az átadók részéről: Van-e megfelelő kereslet, a kereslet mögött állók biztosítják-e a gazdálkodás további fennmaradását, fejlesztését? A fiatal generáció mutat-e hajlandóságot a gazdálkodás átvételére, folytatására, vagy inkább más szakterületet választ a megélhetéshez?

„Nehéz, de meg kell találni annak a lehetőségét, hogy a fiatalok helyzetbe kerüljenek. Ebben minden résztvevőnek megvan a maga felelőssége: az egyéni gazdáknak abban, hogy mennyire tudják a gyermekeiket arra orientálni, hogy egyáltalán mezőgazdasággal foglalkozzanak, de megvan az érdekképviselők, a senior és a fiatal gazdaszervezetek felelőssége is, és megvan természetesen az agrárkormányzaté is” (Agrárium, 2007).

A mezőgazdaságból élő családok száma, az élelmezés és élelmiszerbiztonság megteremtésében betöltött stratégiai szerep, valamint a megművelt területnek az ország összterületéhez viszonyított aránya önmagában jelzi, hogy a mezőgazdaság jelentősége a GDP-hez való közvetlen hozzájárulásánál lényegesen nagyobb. **A mezőgazdaságban pillanatnyilag az egyik legjelentősebb probléma** a megváltozott és jelentősen felgyorsult piaci folyamatokhoz való alkalmazkodás mellett **a gazdálkodók korszerkezetének javítása** (Bedő, 2006).

### 1.1. A mezőgazdasági vállalkozások jellemzői

A KSH Gazdaságszerkezeti Összeírása szerint 2007-ben hazánkban 626 ezer gazdaság folytatott mezőgazdasági tevékenységet (1. táblázat), melyek 99%-a egyéni gazdaságként<sup>4</sup>, alig 1%-a gazdasági szervezetként<sup>5</sup> működött. Annak ellenére, hogy **a gazdasági szervezetek számaránya**

<sup>4</sup> **Egyéni gazdaság:** a mezőgazdasági tevékenységet folytató háztartás és az adószámmal rendelkező egyéni vállalkozás által működtetett gazdaság. A KSH gazdaságnak tekinti a mezőgazdasági tevékenységet folytató, technikailag és gazdaságilag különálló termelőegység, amely(nek) 2003. december 1-jén használt **termőterülete** (szántó, kert, gyümölcsös, szőlő, rét, legelő, erdő, nádas, halastó külön-külön vagy együtt) legalább **1500 m<sup>2</sup>**, vagy **gyümölcsös-**, illetve **szőlőterülete** külön-külön vagy együtt legalább **500 m<sup>2</sup>**, vagy 2003. december 1-jén az istállózott mezőgazdasági haszonállat-állománya legalább **egy** nagyobb élő állat (**szarvasmarha, sertés, ló, juh, kecske, bivaly**), **50 db baromfi** (tyúkféle, liba, kacsa, pulyka, gyöngyös) külön-külön vagy együtt, **25-25 házinyúl, prémis állat, húsgalamb** vagy **5 méhcsalád** vagy az összeírást megelőző 12 hónap folyamán mezőgazdasági szolgáltatást végzett, vagy intenzív kertészeti termelést (pl. üvegház, fólia alatti termelést) folytatott.

<sup>5</sup> **Gazdasági szervezet:** jogi és nem jogi személyiségű vállalkozás, az egyéni vállalkozók és az egyéni gazdasági tevékenységet folytatók nélkül.

igen alacsony, **az összes földterület 62%-án** mégis ők **gazdálkodnak**. Összehasonlítva a 2000. év adataival megfigyelhető, hogy a **gazdaságok száma jelentősen, majdnem 340 ezerrel (35%-kal) csökkent**. Az egyéni gazdaságok számában erőteljes (35,5%-os) csökkenés, ugyanakkor a társas gazdaságok számában enyhe (6%-os) emelkedés figyelhető meg.

A gazdasági **szervezetek jellemzően a nagyobb méretkategóriába tartoznak**, több mint egynegyedük 300 ha feletti területet művel, ebből adódóan területi részesedésük is igen meghatározó – az összes gazdasági szervezet rendelkezésére álló termőterület 90%-án gazdálkodnak (1. melléklet).

1. táblázat

**Mezőgazdasági tevékenységet folytató gazdaságok néhány jellemzője**

Megnevezés	2000	2007
<i>Összes gazdaság, db</i>	965 488	626 066
ebből: gazdasági szervezet	6 954	7 417
egyéni gazdaság	958 534	618 649
<i>Gazdaságok megoszlása, %</i>	100,0	100,0
ebből: gazdasági szervezet	0,7	1,2
egyéni gazdaság	99,3	98,8
<i>Gazdaságok földterülete, ezer ha</i>	6 448,2	6 003,5
ebből: gazdasági szervezet	3 833,8	3 740,7
egyéni gazdaság	2 614,3	2 262,8
<i>Földterület megoszlása, %</i>	100,0	100,0
ebből: gazdasági szervezet	59,5	62,3
egyéni gazdaság	40,5	37,7

Forrás: KSH Agrár idősorok és censusok, GSZÖ 2007. I. kötet. Földhasználat. A földterület nagysága gazdaságcsoportok szerint.

### 1.1.1. Egyéni gazdaságok jellemzői, korösszetétele

Az **egyéni gazdaságok** számának **csökkenésével** egyidejűleg **elindult** ugyan egy bizonyos **földkoncentráció** – 2007-ben a földhasználati adatok szerint az átlagos gazdaságméret 9 ha volt, ami 2000-ben még 3 ha körül alakult – **de a gazdaságok többségére még mindig a kis, biztonságos megélhetést nem nyújtó méret jellemző**.

**Ezeknek a gazdaságoknak a szerepe kettős**, véli Hamza E. – Tóth E. (2006). A szerzők azt mondják, hogy „**egyrészt** a túlzott területi tagoltság, a tulajdoni tisztázatlanság miatt **fékezik**, vagy megghiúsítják a kilábalást jelentő **gazdasági, társadalmi fejlődést, másrészt** az alapvető élelmiszerek megtermelésével **tompítják** (de más beavatkozás nélkül konzerválják is) az éles **szociális feszültségeket**”.

2000-ben az **egyéni gazdaságok 70%-a** tartozott az **1 hektár alatti méretkategóriába**, 2007-ben már csak **kétharmaduk (66%)** – de ez még mindig jelentős arány, ugyanakkor **a termőterület alig több mint 4%-án gazdálkodnak** (2. melléklet). A gazdaságok mérete szerint nézve a változásokat a **kisebb méretű gazdaságok arányainak csökkenése** figyelhető meg, míg a **nagyobb méretkategóriákban a gazdaságok számának növekedése tapasztalható** (2. táblázat), ugyanígy a gazdaságok által használt területi adatok is ezt a tendenciát jelzik: az 50 hektárnál kisebb gazdaságok területi részesedése csökkent, a nagyobbaké viszont nőtt.

2. táblázat

**Az egyéni gazdaságok számának és területének megoszlása  
a gazdaságok mérete és a gazdálkodók korcsoportja szerint**

Megnevezés	Gazdaságok száma		Gazdaságok területe	
	2000	2007	2000	2007
<b>Méret szerint, %</b>				
Területtel nem rendelkezik	3,8	9,4	-	-
1 ha alatti	69,1	66,1	7,2	4,4
1-10 ha	22,3	18,4	28,0	17,7
10-50 ha	4,3	4,6	35,4	28,5
50-100 ha	0,4	0,8	12,1	17,0
100-300 ha	0,2	0,6	13,1	27,8
300 ha feletti	0,02	0,04	4,3	4,6
<b>Összesen</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>
<b>A gazdálkodó kora szerint, %</b>				
55 év alatti összesen	50,2	45,1	62,2	57,6
35 év alatti	9,1	7,6	9,0	8,3
35-54 éves	41,0	37,5	53,2	49,3
55 év feletti összesen	49,8	54,9	37,8	42,4
55-64 éves	21,8	27,1	20,6	27,4
65 év feletti	28,1	27,8	17,2	15,0
<b>Összes egyéni gazdaság</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>

Forrás: KSH adatszolgáltatása alapján

**A gazdálkodók korösszetételére az idősök egyre magasabb aránya, fokozódó „előregedés” jellemző.** Néhány éve még úgy tűnt, hogy egy kedvező tendencia kezd kialakulni. A 2005-ös évi Gazdaságszerkezeti Összeírás előzetes adatai alapján Hamza – Tóth (2006) a fiatalabb korosztály kismértékű gyarapodását, illetve az idősebbek mérsékelt csökkenését figyelték meg. A legutóbbi statisztikai adatok azonban a tendencia visszafordulását jelzik. 2000-ben még az 55 évnél fiatalabbak voltak fölényben (50,2%), **2007-ben viszont a gazdálkodók több mint fele (54,9%-a) 55 évnél idősebb volt**, akik az egyéni gazdaságok rendelkezésére álló terület kétötödét használták. Figyelemfelkeltő, hogy **a legfiatalabb és a legidősebb korcsoport arányai között több mint háromszoros különbség tapasztalható.** A területi arányok is az idősebb korcsoportokban nőttek, a fiatalabbak körében viszont csökkentek.

A gazdaságok méretét is figyelembe véve a 2007-es adatok szerint a jelenlegi helyzet (3. táblázat) nem tekinthető rossznak. **Minél nagyobb méretkategóriát vizsgálunk a fiatalabb gazdálkodók aránya annál magasabb.** A 10-50 hektár közötti kategóriában már az 55 évnél fiatalabbak vannak többségben, az ennél nagyobb méretű gazdaságokban pedig a 60%-ot is meghaladja arányuk. Ugyanígy a fiatalabbak területi részesedése is magasabb a nagyobb méretű gazdaságokban.

3. táblázat

**Az egyéni gazdaságok száma, földterülete a terület  
méretkategóriái szerint korcsoportonként, 2007**

Korcsoport	Méretkategóriák							
	Területtel nem rendelkezik	1 ha alatti	1-10 ha	10-50 ha	50-100 ha	100-300 ha	300 ha fölötti	Összesen
<b>Gazdaságok száma</b>								
<i>55 évnél fiatalabb</i>	55,2	42,0	47,3	55,4	62,4	63,5	62,5	45,1
35 év alatti	12,6	7,2	6,1	7,6	9,5	10,5	5,4	7,6
35-54 éves	42,6	34,8	41,2	47,8	52,9	52,9	57,2	37,5
<i>55 éves és idősebb</i>	44,8	58,0	52,7	44,6	37,6	36,5	37,5	54,9
55-64 éves	24,8	27,1	28,1	28,4	24,3	28,8	25,2	27,1
65 éves és idősebb	20,0	30,9	24,6	16,2	13,2	7,8	12,3	27,8
<b>Összesen</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>
<b>Gazdaságok területe</b>								
<i>55 évnél fiatalabb</i>	-	42,2	48,0	56,3	62,1	64,8	58,3	57,6
35 év alatti	-	7,2	6,2	7,9	9,4	10,3	4,1	8,3
35-54 éves	-	35,1	41,8	48,4	52,6	54,5	54,2	49,3
<i>55 éves és idősebb</i>	-	57,8	52,0	43,7	37,9	35,2	41,7	42,4
55-64	-	26,7	28,1	28,3	24,7	27,8	27,8	27,4
65-	-	31,1	23,9	15,4	13,2	7,5	13,9	15,0
<b>Összesen</b>	-	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>

Forrás: KSH adatszolgáltatása alapján

Vizsgáljuk meg azonban a 2000-2007 közötti tendenciát a gazdálkodók számának változásában (4. táblázat). Azt tapasztalhatjuk, hogy a kisebb (50 ha alatti) gazdaságkategóriákban **2000-2007 között** mind az idősebbek (55 éven felüliek), mind a **fiatalabb** (55 év alattiak) **gazdálkodók** száma csökkent, ugyanakkor a fiatalabbak **számának csökkenése erőteljesebb volt.** Ugyanígy a fiatalabb gazdálkodók **által használt terület is jobban csökkent.**

**Az egyéni gazdaságok számának és területének változása a gazdaságok mérete és a gazdálkodók korcsoportja szerint 2000-2007 között**

Gazdálkodók kora	Méretkategóriák						Összesen
	1 ha alatti	1-10 ha	10-50 ha	50-100 ha	100-300 ha	300 ha fölötti	
<b>Változás a gazdaságok számában, 2000 = 100%</b>							
<i>55 évnél fiatalabb</i>	53,6	49,6	62,5	106,6	153,6	84,9	58,0
35 év alatti	48,2	42,6	52,9	127,2	203,5	59,4	53,4
35-54 éves	54,9	50,9	64,3	103,6	146,4	88,5	59,1
<i>55 éves és idősebb</i>	69,5	57,3	80,5	159,4	279,0	185,1	71,1
55-64 éves	78,2	63,2	95,6	159,7	310,7	153,9	80,4
65 év feletti	63,4	51,8	62,9	158,7	202,5	316,9	63,9
<b>Összesen</b>	<b>61,8</b>	<b>53,4</b>	<b>69,4</b>	<b>121,8</b>	<b>183,7</b>	<b>106,5</b>	<b>64,5</b>
<b>Változás a gazdaságok által használt területben, 2000 = 100%</b>							
<i>55 évnél fiatalabb</i>	47,3	52,0	63,2	108,1	160,0	69,4	81,7
35 év alatti	44,3	46,0	55,6	127,9	198,1	44,8	81,0
35-54 éves	47,9	53,0	64,6	105,2	154,4	72,4	81,8
<i>55 éves és idősebb</i>	58,2	60,1	84,8	165,3	273,4	193,8	98,9
55-64 éves	64,7	66,1	100,3	166,3	301,5	153,8	117,6
65 év feletti	53,6	54,2	66,1	163,6	203,1	402,8	76,5
<b>Összesen</b>	<b>53,0</b>	<b>55,9</b>	<b>71,1</b>	<b>124,5</b>	<b>187,4</b>	<b>94,8</b>	<b>88,2</b>

Forrás: KSH adatközlése alapján

**A nagyobb, biztosabb megélhetést nyújtó (50 ha feletti) gazdaságot vezetőik száma és területe** mindkét korosztályt tekintve **növekedést mutat**, azonban **az idősebb korosztály** számának és területének **jóval erősebb növekedése mellett**. A 300 hektárnál **nagyobb gazdaságokban** pedig a fiatalabb gazdálkodók száma és területe is visszaesést jelez, míg például a **65 évnél idősebb gazdálkodók száma több mint háromszorosára, területük pedig négyszeresére nőtt**. Itt meg kell említeni, hogy a makroszintű demográfiai adatokat figyelembe véve az ország összlakossága is folyamatosan csökken. Ugyanakkor, ha megvizsgáljuk a népességben belül a fiatalabb (55 évnél fiatalabb) és idősebb (55 évnél idősebb) korosztályok számának változását, azt tapasztaljuk, hogy mindkét korcsoport közel azonos arányban (1,7, illetve 1,3%-kal) csökkent, tehát **a mezőgazdaságban mutatkozó tendenciák nem magyarázhatók a makroszintű demográfiai folyamatokkal**.

Az egyéni gazdaságok számának mélyebb vizsgálata tovább erősíti félelmeinket (3. melléklet). A korosztályok megoszlását tekintve 2000-ben a nagyobb méretű gazdaságokban a gazdálkodók háromnegyede volt **55 évnél fiatalabb**, és területi részesedésük is hasonló arányokat mutatott, **2007-ben már alig több mint kétharmaduk** tartozott ebbe a korosztályba, és területi részesedésük is hasonlóan alakult.

Mindez azt jelenti, hogy a 2000-ben még **fiatalabb korosztályokba** sorolt gazdálkodók az évek múltával **átkerültek az idősebb korosztályokba, helyükre azonban nem léptek be** ugyanilyen számban utánpótlást jelentő **fiatalok**. Mivel **a fiatalabb gazdálkodók számában jelentősebb volt a csökkenés** az elmúlt években, mint az idősebb generáció körében, így **a gazdaságvezetők korösszetétele inkább romlott, mint javult**.

Az egyes korosztályok létszáma egyrészt az idő előrehaladtával egy természetes átrendeződés eredményeként, másrészt az újonnan belépők, valamint a tevékenységükkel felhagyók számától függően alakul. Ennek tudatában, valamint a jelzett tendenciák ismeretében megállapítható, hogy egyre kevesebb azon fiatalok száma, akik a mezőgazdaságból kívánják biztosítani megélhetésüket, és **az idősebb korosztály esetleges nagyobb létszámú visszavonulása esetén feszültségek jelentkezhetnek a kellő számú utánpótlás hiánya miatt**. Ez pedig valós veszélyforrást jelent a gazdaságok folytonosságát, fennmaradását illetően.

Meg kell azonban említeni, hogy a nagy számban várható esetlegesen utód nélkül maradt gazdaságok piacra kerülésének egyik **pozitív velejárója** lehet, hogy a gazdaságok számának csökkenésével egy-egy gazdaság földterületében növekedés lesz tapasztalható, és ez **a földterület koncentrálódását** eredményezi, azaz nagyobb számban alakulhatnak ki életképebb, mérhető-konyabb gazdaságok. Ehhez azonban a jelenlegi gazdálkodói kör megfelelő tőkeellátottságára van szükség, ami pillanatnyilag nem jellemzi őket.

### 1.1.2. A mezőgazdasági társas gazdaságok vezetőinek korösszetétele

A tanulmány elején már említettük, hogy **a gazdasági szervezetek vezetői körének korösszetételére vonatkozóan** nincs statisztikai adatközlés, így egy általunk ismert külső **elemzésre** tudunk **támaszkodni**.

A Gazdálkodás című folyóiratban, 2006-ban jelent meg (Horváth G. – Palkovics M., 2006) „Tulajdon- és generációváltás a mezőgazdaságban” címmel egy kérdőíves felmérésen alapuló – a gazdaságvezetők, a tulajdonos-menedzsment korösszetételét is vizsgáló – elemzés. A felmérés többek között arra keresi a választ, hogy a gazdasági társaságok vezetői és/vagy tulajdonosai miképpen jellemezhetőek koruk, a vállalkozásuk mérete és gazdálkodási formája, gazdasági pozíciója alapján.

**A felmérés 2006-ban készült**, véletlenszerű mintavétellel, és 601 társas gazdálkodást, szövetkezetet vizsgált, melyek a mezőgazdasági vállalkozások által művelt földterület 35%-án gazdálkodnak, 30 ezer főt foglalkoztatnak, árbevételük pedig az összes társas gazdaság teljesítményének több mint egynegyede.

A szerzők vizsgálták a tulajdonosi összetételt. Arra a megállapításra jutottak, hogy minél nagyobb méretű gazdaságról van szó, annál inkább csökken a külső, valamint a menedzsment tulajdonosi aránya, és nő a belső, nem vezetői tulajdonosi részesedés. Emellett **a tulajdonosok 70-80%-ban az idősebb korosztályba tartoznak**.

Megállapítják továbbá, hogy a tulajdonosi körben legnagyobb volumenű és egyben arányú **50-60 éves korosztály képviselői** valószínűleg **még 1-10 évig** a tulajdonos jogán **érdekeltek lesznek a vagyon** közvetlen vagy közvetett módon történő működtetésében, **ezután azonban csak töredékük kívánja tulajdonosi, befektetői pozícióit megtartani**. A szerzők az adatok birtokában azt a következtetést vonták le, hogy „mintegy ötödére zsugorodhat a társas gazdálkodást megtes-

tesítő mezőgazdasági vagyonnak az a része, amely azok birtokában van, akik a személyes termelői közreműködésben még egy évtized múltán is érdekelték lesznek. A vagyont értékesíteni szándékozók köre bővül, a működtetésre hivatott **fiatal generációt** viszont igen **ceskély intézményes eszköz segíti abban, hogy átvegye az eddigi tulajdonosok**, esetenként **együttal a vagyont üzemeltető helyét**. Önerőből erre nagyon kicsi az esélyük”.

A vizsgálat megállapítja továbbá, hogy a vezetők **több mint fele az 50-62 évesek közé tartozik, további 12-17%-uk nyugdíjas, tehát kétharmaduk 10 éven belül elvileg visszavonul**. Mivel többségük a tulajdonosi körhöz is tartozik, úgy **személyükkel egy időben tulajdonosi és vezetőcsere is lezajlik**. A felmérés tapasztalatai azt mutatták, hogy a vezetők többsége a tulajdonosi és vezetői pozíciójukat egyszerre adnák át szívesen.

## 1.2. A termőföld tulajdoni és használati viszonyai hazánkban

A mezőgazdaságban jelenleg gazdálkodók előtt, korösszetételükből adódóan, valószínűsíthetően egy igen jelentős utódlási hullám indulhat el, mely a tulajdoni és használati szerkezeten további átrendeződést is maga után vonhat.

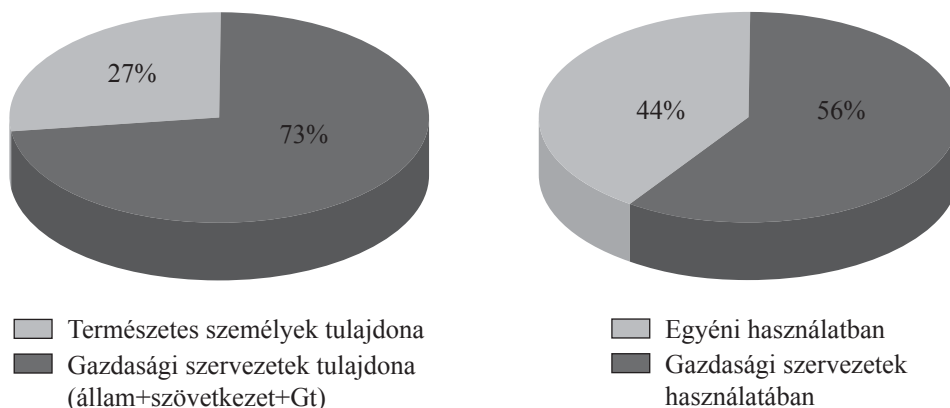
A föld – mint jelentős vagyontartási eszköz – tulajdonlása mindig központi kérdést jelentett. A kárpótlási eljárások révén a föld tulajdonviszonyaiban a legnagyobb változás a közös földtulajdon magántulajdonná alakítása volt. **A földtulajdon megszerzésének lehetősége** azok körében is **felerosította a földéhséget**, akik már rég elszakadtak a mezőgazdaságtól, viszont biztos vagyontartási lehetőséget láttak a megszerzésében (Dorgai et al., 2004).

**A termőföld privatizációja** során 5,7 millió hektár termőterület került mintegy 2,5 millió magánszemély tulajdonába, amely **minden eddiginél szétaprózottabb tulajdoni struktúrát hozott létre**. Az előzőekben említett, **mezőgazdaságtól elszakadt tulajdonosok** zöme – mivel nem kívánta művelni a tulajdonába került területet –, valamint az idős életkorúak, a tőke- és szakértelem nélküliek, **bérbe adták területüket**. A földbérlők között gazdasági társaságok, szövetkezetek és magánszemélyek egyaránt megtalálhatók. Az átalakulás következtében, tehát **a földtulajdon és a földhasználat jelentős mértékben elkülönült egymástól**<sup>6</sup>.

**A termőföld tulajdoni és használati szerkezete eltérő** képet mutat. 2008-ban egyéni tulajdonban volt a termőterület közel háromnegyede, ugyanakkor az egyéni használat a terület felét sem érte el. **A gazdasági szervezetek** (állam, szövetkezetek, gazdasági társaságok) **tulajdonában a termőterület alig több mint negyede volt, több mint felét (56%-át) mégis ők használták** (1. ábra).

<sup>6</sup> Forrás: Magyarország földbirtok-politikai koncepciója. Budapest, 2003. November.

### A termőterület tulajdoni és használati szerkezete, 2008



Forrás: Országos igazgatási határos fekvésenkénti és összevont főösszesítők. 2000; 2008. január 1. FVM FÖMI, Budapest, 2000, 2008. Földhasználat művelési ágak és gazdaságcsoportok szerint, 2008. május 31. [www.ksh.hu](http://www.ksh.hu)

Ez azt mutatja, hogy **hazánkban a gazdálkodás jelentős része bérelt területen történik**, ami a gazdasági társaságok földszerzési tilalmával is összefügg, valamint azzal, hogy a rendszerváltás után bekövetkezett részarány kiadás következtében az igen kis méretű területek tulajdonosai egy részletben (táblában) hagyták a földet, ezzel tulajdonközösségeket hozva létre, melyeket aztán bérebe adtak (Dorgai et al., 2004).

A **földek magántulajdonba kerülése** alapvetően pozitív gondolat volt, mivel a tulajdonosi érdekeltség elmélyítését szolgálta, véli Posta (1997). Ugyanakkor **lehetőséget teremtett a spekulációs céllal történő földvásárlásra is**. Posta felmérése szerint (Hajdú-Bihar megye 19 településén vizsgálódott) a földtulajdonosok kétötöde tartotta lehetségesnek, hogy földjét a jövőben áruba bocsátja. Az azóta eltelt években hazánkban jelentősen megemelkedtek a földárak, **elképzelhető tehát, hogy a földbérleti szerződések lejárta után a földtulajdonosok** a szerződések meghosszabbítása helyett inkább **a föld eladása mellett döntenek**. Mindez nem is jelent problémát abban az esetben, ha az elővásárlási joggal rendelkező földbérelő megfelelő tőkével rendelkezik a megvásárlására. A probléma akkor jelentkezik, ha ez a tőkemennyiség nem áll rendelkezésére, így elveszíti a legfontosabb termelési tényezőjét, ami nélkül a gazdálkodás jövője is kérdésessé válhat.

Hazánkban ez azért is jelenthet nagy problémát, mivel előreláthatólag **2011-től feloldódik a földmoratórium**, melynek következtében a gazdasági társaságok és a külföldiek számára is lehetőség nyílik a földvásárlásra. Sokat vitatott kérdés, hogy kell-e félnünk földjeink külföldi kézbe kerülésétől, attól, hogy ez milyen további problémát gerjeszthet a mezőgazdaságban. Ismerve a hazai és a tagállamok földárai közötti különbségeket, a hazai tőke-ellátottsági mutatókat, a gazdálkodók hitelképességét, arra a következtetésre jutunk, hogy **fennáll a veszélye annak, hogy a külföldiek jobb anyagi körülményeiket kihasználva jelentős mennyiségű földterülethez jussanak**. Így már most is **gondot okozhatnak a már említett spekulációs céllal földet vásárló hazai befektetők is**, akik a földmoratórium feloldásakor jelentős haszonnal adhatják el a megvásárolt területeket, akár külföldi vevő számára is.



A **KAP** 2003-as reformcsomagja, valamint annak felülvizsgálata („Health-Check”) szintén jelentős **hatást gyakorol** a hazai gazdálkodásra, a termelési szerkezetre és **a földhasználatra** egyaránt. A reform egyik kulcsfontosságú eleme a támogatások termeléstől való leválasztása, függetlenítése. OECD vizsgálatok szerint **a támogatások jelentős része növelni fogja a földbérleti díjakat** (Kovács, 2006).

A 2003-as KAP reform óta a termelők közvetlen támogatása termeléstől független támogatási jogosultsággá vált. Jelenleg a mezőgazdasági támogatások úgynevezett egységes területalapú (SAPS), valamint kiegészítő nemzeti területalapú (Top-up) támogatási rendszerben működnek. Ezt hivatott felváltani az Összevont gazdaságtámogatási Rendszer (SPS), melynek keretében a mezőgazdasági termelők önálló támogatási jogosultságot szereznek, ami önálló vagyoni értékű jogot jelent majd, mely adható, vehető, örökölhető. Ez a vagyoni értékű jog beépül a föld, illetve a gazdaság értékébe, vagyis megnöveli azt. **Az SPS bevezetése** tehát tovább bonyolítja **a gazdaság átadás szándékát, módját, illetve az ezzel járó anyagi terheket**. Az elképzelések szerint hazánkban már 2009-ben bevezetésre került volna a rendszer, azonban mindezidáig nem történt meg, és a jelenlegi állapot szerint nem lehet tudni, mikor valósul meg valójában.



## 2. A gazdaságátadás szabályozása, ösztönzői

A mezőgazdaságban, főként a növénytermelésben **a gazdaság alapvető termelési tényezője a termőföld**, mely a gazdaságok **vagyonának legfontosabb összetevője** is egyben. A saját tulajdonban lévő termőföldön a gazdálkodó addig gazdálkodik, amíg valamilyen külső körülmény hatására (egészségügyi, gazdasági okok stb.) úgy dönt, hogy nem kívánja tovább folytatni a gazdálkodást, és átadja a gazdaság vezetését vagy eladja azt. Ez utóbbi esetben azonban azt is el kell döntenie, hogy vagyonát (a termőföld mellett természetesen a gazdaság ingó- és ingatlanvagyonát is) kinek, mikor, milyen módon adja át.

**Az egyéni gazdaságokban a tulajdonos önállóan dönt** az eszközök és a megtermelt jövedelem felhasználásáról. Esetükben **általános, hogy a gazdaságátadás után a tulajdonosi és gazdaságvezetési funkciók egy kézben maradnak.**

Meg kell azonban említenünk, hogy a földtulajdon és a földhasználat szétválása miatt hazánkban a mezőgazdasági terület jelentős részét bérlők művelik meg. Emiatt **a földbérlésre is épülő gazdaságok tulajdonosváltásával megváltozhat a gazdálkodás termelési feltételrendszere**, attól függően, hogy a gazdálkodás alapját jelentő földterület bérbeadója az új gazdaságvezetőben is megbízik-e. Mind az egyéni, mind pedig a társas gazdaságok esetében a lejárt szerződések meghosszabbítása is veszélybe kerülhet egy rosszul megválasztott utód miatt.

**A gazdasági társaságok helyzetét bonyolítja, hogy társasági formánként eltérő lehet a tulajdonosok száma**, az egyszemélyes társasági tulajdonosi forma mellett akár több száz tulajdonosa is lehet egy-egy gazdaságnak. Ilyen esetben a gazdaságba bevitt eszközök működtetésével, a jövedelem felhasználásával kapcsolatos kérdésekben a társult tulajdonosok közösen döntenek.

Természetesen **a gazdasági társaságok átadása teljesen eltér az egyéni gazdaságok átadásától**. Az eltérés abból adódik, hogy a gazdasági társaságoknál **a társaság részvényei, részjegyei<sup>7</sup>, üzletrészei cserélnek gazdát** és ez minden szektorban azonos feltételekkel történik.

**Több tulajdonos esetén ezen felül a tulajdonosi és az irányítási funkciók is gyakran szétválnak.** A betéti, valamint a közkereseti társaságokat kivéve – ahol a társaság tagjai kötelesek a tevékenységben személyesen közreműködni – a tulajdonos, vagy tulajdonosok dönthet/dönthetnek úgy, hogy az irányítást a tulajdonosokon kívül álló „szakembergárdára” (menedzsmentre) bízza/bízzák. Így tehát a társas gazdaságokban a gazdaságot irányító személy visszavonulása nem minden esetben jelenti a **tulajdonosi funkciót is betöltő vezető visszavonulását.**

**A gazdaság átadása során fontos kérdésként merül fel az átadás formája.** Erre jelenleg három lehetőség közül választhat az átadó.

1. **Adás-vétellel** (visszterhes vagyonátruházás) történő gazdaságátadás
2. **Ajándékozás** útján megvalósuló átadás, valamint
3. **Örökléssel** történő gazdaságátadás, melynek két további formája lehetséges: amikor a gazdálkodó még életében kijelöli utódját, és végrendelettel biztosítja az átvételt, a második, amikor végrendelet hiányában a jogos örökösök jutnak tulajdonosi funkciókhoz.

<sup>7</sup> A 2006. X. Tv Szövetkezetekről 51.§.-a kimondja, hogy szövetkezeti részjegy másra – a szövetkezet tagja, valamint a 43. § (2) bekezdésében meghatározott esetben a szövetkezetbe tagként belépő személy kivételével – nem ruházható át, és a szövetkezeti tagnak harmadik személlyel szemben fennálló kötelezettsége miatt bírósági végrehajtás alá nem vonható. A tag örököse (jogutóda) az e törvényben meghatározottak szerint kérheti a taggá való felvételét. Felvétel hiányában vele el kell számolni.

Több gyermeces családokban, a gazdaság felaprózódásának elkerülése miatt fontos, hogy a többi testvér hogyan részesülhet egyenlően a családi vagyontól. Amelyik gyermek továbbviszi a gazdaságot, az hogyan, milyen eszközökkel tudja kielégíteni a többiek követelését úgy, hogy ez a családi békét ne veszélyeztesse. Emellett a gazdaság méretének, vagyonának összetételét sem lenne célszerű csökkenteni, felosztani.

Egy gazdaság tulajdona a földterület mellett ingatlanokból, gépekből, berendezésekből, állatállományból és egyéb vagyoni értékű jogból áll. A legfontosabb talán mégis a termőföld, és annak átadása a következő generáció számára. Erre való tekintettel mindenekelőtt meg kell vizsgálnunk a termőföld tulajdonlásával, használatával összefüggő általános szabályozásokat, valamint azt, hogy ezek a szabályok hogyan alakulnak az Unió más tagországaiban.

## 2.1. A magyar jogrendszer gazdaságátadással összefüggő szabályai

**Magyarországon** a rendszerváltást követően kialakult szétaprózott tulajdonosi szerkezet következtében a **földtörvény** az elővásárlási jog szabályozásával próbálja meg kivédeni a területek továbbtagozódását. A törvény azonban **nem határoz meg minimális méretet**, ellentétben több uniós tagállamban hatályos szabályozással. Emellett a **termőföld öröklésének szabályozása sem írja elő a terület fel nem oszthatóságát** az örökösök között, így az, amennyiben minden örökös megtartja részét, tovább tagolódhat. Emiatt előfordulhat, hogy az addig egy család számára biztonságos megélhetést nyújtó méret két, vagy több család eltartását már nem teszi lehetővé, így potenciálisan csökken a gazdaság versenyképessége, életképessége.

Hazánkban az ide vonatkozó állami beavatkozás az adó-, és illeték kedvezményében, -mentességében valósul meg. A közvetlen eszközök között pedig az elővásárlási jog, a tagosítás, valamint az önkéntes földcsere említhető, valamint a termőföld öröklésével kapcsolatos előírások.

A földtörvény szerint magánszemély összesen 300 ha, maximum 6000 AK értékű termőföld tulajdonnal rendelkezhet<sup>8</sup>. Külföldi magán- és jogi-, valamint belföldi jogi személy termőföld-tulajdonszerzése tilos<sup>9</sup>. Emellett a földbérlet maximuma is meghatározott<sup>10</sup>.

Amennyiben egy gazdálkodó, gazdaságtulajdonos le kíván mondani tulajdonjogáról, és a **gazdaság végleges átadása** mellett dönt, úgy azt a már említett három lehetséges módon adhatja át utódjának. Minden esetben különböző adózási és illetékfizetési kötelezettségek terhelik az eladót, a vevőt, vagy a megajándékozottat. **Az sem mindegy azonban, hogy a gazdálkodó milyen tulajdont ad át.** Külön szabályok vonatkoznak ugyanis a termőföld, az ingatlanok, az üzletrészek, részjegyek, részvények, a gépek, berendezések adás-vétele, ajándékozása, illetve öröklése után keletkezett adó-, és járulék-, valamint illetékek mértékére.

A gazdálkodást abbahagyó termelő igyekszik a számára legkevesebb gazdasági hátránnyal járó megoldást választani a gazdaság átadását illetően.

<sup>8</sup> Közeli hozzátartozójával együtt a település termőföldterületének egynegyedét meg nem haladó része, vagy maximum 1000 ha lehet a tulajdonban. Az említett törvény hatálybalépése előtt kisajátítás folytán kapott kártalanítás összegéből vásárolt termőföld, illetve a közös tulajdon megszüntetésével tulajdonba kerülő termőföld területnagysága és AK értéke az említett mérethatárokból nem számít bele.

<sup>9</sup> Külföldi magánszemély önálló ingatlanként (földrészletként) legfeljebb 6000 m<sup>2</sup> területtel kialakított tanya tulajdonjogát megszerezheti. Emellett amennyiben legalább 3 éve folyamatosan, jogszerűen Magyarországon él, és mezőgazdasági tevékenységet folytat, úgy rá a belföldi magánszemélyre vonatkozó szabályok lesznek irányadóak.

<sup>10</sup> Belföldi és külföldi magán- és jogi személy, illetve belföldi jogi személyiséggel nem rendelkező szervezet legfeljebb 300 ha, vagy 6000 AK értékű, gazdasági társaság és szövetkezet legfeljebb 2500 hektár, vagy 50 000 AK értékű termőföldet bérelhet. A bérleti szerződés leghosszabb időtartama – kivéve erdő, szőlő és gyümölcsös – maximum 20 évre köthető.

### 2.1.1. A visszterhes vagyonátruházás adó- és illetékkötelezettségei

A gazdálkodással felhagyó számára az egyik lehetőség az **adás-vétel útján történő értékesítés** (visszterhes vagyonátruházás).

Egyéni gazdaságok átadása során mindenekelőtt számba veszik a gazdaság vagyonát, melynek összetétele, nagysága gazdaságonként eltérő lehet. Amennyiben egy átlagos, vegyes profilú gazdaságot veszünk alapul, a vagyon része lehet termőföld, állatállomány, gépek, berendezések, lábon álló termék, betakarított termék, befektetések, készletek, egyéb. Mindezeket felértékelik, ami a vagyoni alapot képezi. Az eladó meghatározza ennek függvényében az eladási értéket, a vevő pedig – vásárlás esetén – kifizeti a kölcsönösen kialakított vételi összeget.

A gazdasági társaságok átruházása esetén, társasági formától függően nem a vagyontárgyak, hanem a társaság törzstőkéből való részesedésnek megfelelő értékű **üzletrész**, részvény cserél gazdát.

**A vagyonátruházás** előtt az eladónak tudnia kell, hogy a termőföldet, illetve az üzletrészeket, részvényeket illetően **elővásárlási jog<sup>11</sup> gyakorolható**. Termőföld vagy tanya esetében, amennyiben nem közeli hozzátartozó vagy tulajdonostárs a vevő, a törvény szerint<sup>12</sup>, a következő sorrendben, elővásárlási jog illeti meg:

- a haszonbérlet, felesbérlet és részművelőt, gazdasági társaság esetében a helyben lakó tagot, részvényest, amennyiben a bérleti jogviszony legalább három éve fennáll;
- a helyben lakó szomszédot, ezen belül sorrendben a családi gazdálkodót, a regisztrációs számmal rendelkező őstermelőt, egyéni mezőgazdasági vállalkozót;
- a helyben lakót (ezen belül is ugyanaz a sorrend, mint az előző esetben);
- a magyar államot a Nemzeti Földalapról szóló törvényben foglaltak szerint.

Amennyiben a sorrendben következő hajlandó a kialakított árat megadni, úgy az utána következő már nem élhet elővásárlási jogával.

Üzletrészek, részvények, részjegyek eladása esetén az adott gazdasági társaság alapszabálya határozza meg az elővásárlási jogosultságot. Ez társaságonként eltérő lehet, a gyakorlatban általában minden esetben elővásárlási jog illeti meg a társaság többi tulajdonosát, tagjait, a társaságot.

Amennyiben, végül létrejön az adásvételi szerződés, úgy az eladó részéről személyi jövedelemadó-fizetési kötelezettség, a vevő részéről pedig (visszterhes vagyonátruházási) illetékfizetési kötelezettség keletkezik.

<sup>11</sup> Az elővásárlási jog alapján a jogosult abban az esetben, ha a tulajdonos a dolgot el akarja adni, azt a vételi ajánlattal legalább megegyező feltételekkel, az ajánlatot adó személyt megelőzve megveheti. Az elővásárlási jog mint előjog csak az adásvétel esetében érvényesül, gyakorlásának feltétele a tulajdonos eladási szándéka, valamint egy kívülről jövő vételi ajánlat, amellyel szemben a jogosult elővásárlási jogával élhet.

<sup>12</sup> 1994. évi LV törvény a termőföldről 10. §.

*A visszterhes vagyónátruházás illetékkötelezettség szabályai*

**Az illeték általános mértéke a megszerzett vagyon<sup>13</sup> forgalmi értéke után 10%<sup>14</sup>.** A vagyon tartalmától függően az illeték mértéke változik. **Mentes az illetékfizetési kötelezettség alól:**

- **a birtok-összevonási célú önkéntes földcsere** keretében létrejött termőföldtulajdon szerzése, valamint ehhez kapcsolódóan haszonélvezet jogának alapítása abban az esetben, ha az elcserélt földrésztlet ugyanazon jogosult javára haszonélvezet, használat joga terhelte;
- a külön jogszabály alapján a mezőgazdasági és vidékfejlesztési támogatási szerv által kiadott regisztrációs igazolással rendelkező, **mezőgazdasági tevékenységet végző magánszemély termőföldvásárlása**, feltéve, **ha** az így vásárolt termőföldet a vásárlástól számítva **legalább öt évig nem idegeníti el**, azon vagyoni értékű jogot nem alapít, és egyéni vállalkozóként vagy mezőgazdasági őstermelőként **a termőföldet mezőgazdasági célra hasznosítja<sup>15</sup>**;
- a gazdálkodó szervezet olyan szervezeti átalakulással (egyesülés, szétválás) bekövetkező vagyonszerzése, amikor a létrejövő gazdálkodó szervezet(ek) a korábbiak jogutódja(i) lesz(nek).

Gépjármű tulajdonjogának megszerzése esetén 1890 cm<sup>3</sup>-ig 18 Ft/cm<sup>3</sup>, a fölött 24 Ft/cm<sup>3</sup>. Pótkocsi vásárlása esetén pedig, 2500 kg-os össztömegig 9000 Ft, minden más esetben 22 000 Ft illetéket kell megfizetni.

*A vagyónátruházásból származó jövedelem után keletkező adózási kötelezettségek*

Az adás-vétellel történő (visszterhes) vagyónátruházással az eladónak jövedelme keletkezik, mely jövedelmet adófizetési kötelezettség<sup>16</sup> terhel. Az SZJA törvény értelmében az ingó<sup>17</sup> és ingatlan<sup>18</sup>, **a vagyon értékű jog<sup>19</sup> átruházásából származó jövedelem adójának általános mértéke 25%.**

<sup>13</sup> Az illetékfizetési kötelezettség ingatlanokra, valamint a következő vagyoni értékű jogokra és ingókra terjed ki: ingatlanhoz kapcsolódó vagyoni értékű jog megszerzése, ingatlanon fennálló haszonélvezet megszerzése, gépjármű, illetve pótkocsi tulajdonának, haszonélvezetének megszerzése. (A témánk szempontjából nem érintett egyéb ingó és ingatlanok nem kerülnek említésre.)

<sup>14</sup> 1990. évi XCIII. Törvény az illetékről (a szövegben Illetéktörvény).

<sup>15</sup> A korábbi törvényi rendelkezés szerint a családi gazdálkodó termőföld vásárlása volt illetékmentes, és az illetékmentesség feltétele az a – termőföld törvény alapján egyébként is fennálló – korlátozás volt, hogy a megvásárolt termőfölddel a tulajdonában álló összes termőföld nagysága nem haladhatta meg a 300 hektárt vagy a 6000 aranykorona értéket. Fontos tudni, hogy a családi gazdálkodók 2005. június 30-ig részesülhettek a korábbi, enyhébb szabályok szerint illetékmentességben, ha eddig az időpontig bejelentették illetékkiszabásra a termőföldvásárlásukat (vagyis nem a szerződés dátuma, hanem a földhivatali bejelentés napja számít).

<sup>16</sup> Az erről szóló kötelezettségeket az 1995. évi CXVII. személyi jövedelemadóról szóló törvény (a továbbiakban SZJA törvény) XI. fejezet 58. § - 64 §-ai tartalmazzák.

<sup>17</sup> SZJA törvény szerint: Ingó vagyontárgy az ingatlanok nem minősülő dolog, kivéve a fizetőeszközt, az értékpapírt és a föld tulajdonosváltása nélkül értékesített lábon álló (betakarítatlan) termést, terményt (pl. lábon álló fa). Az illetéket kizárólag hatósági árverésen vásárolt ingóság után, gépkocsi, pótkocsi vásárlása után, 2005. január 1.-től az értékpapír öröklési szerződéssel való megszerzése esetén kell megfizetni.

<sup>18</sup> Ingatlan: a föld és a földdel alkotórészi kapcsolatban álló minden dolog, kivéve a földingatlan tulajdonosváltása nélkül értékesített lábon álló (betakarítatlan) termést, terményt.

<sup>19</sup> Vagyoni értékű jog: a földhasználat, az ingatlanon fennálló haszonélvezet és használat, a telki szolgálat, valamint az ingatlan bérleti joga.

Földingatlan esetében, amennyiben az átruházásból származó jövedelem a megszerzést követő 5 év után keletkezik, úgy a számított jövedelmet a hatodik évben 10%-kal, minden további évben plusz 10%-kal, így a 15-ik évben a jövedelem 100%-ával csökkenteni kell, vagyis abban az évben már nem kell adót fizetni.

**2005. január 1-jétől jelentősen átalakultak a termőföld átruházásából származó jövedelem adózására vonatkozó szabályok.** Aki korábban a családi gazdálkodó részére a családi gazdasághoz tartozó földként adta el a termőföldjét, nem kellett a vételár után személyi jövedelemadót fizetnie, akkor sem, ha azt 15 éven belül szerezte.

A továbbiakban a magánszemély **eladó a termőföld eladásból származó éves jövedelmének a 200 ezer forintot meg nem haladó részéig**, és akkor **részesülhet adómentességben**, ha:

- a magánszemély bevallott, a munkáltatói adómegállapítás, vagy az adóhatósági adómegállapítás során elszámolt éves összes jövedelme a 3,4 millió forintot nem haladja meg, és
- a termőföldet regisztrációs számmal rendelkező olyan magánszemélynek adja el, aki egyéni vállalkozó vagy mezőgazdasági östermelő (családi gazdálkodó), és
- a vevő legalább 5 évig hasznosítja az ingatlant, vagy a termőföldet regisztrált mezőgazdasági társas vállalkozás olyan alkalmazottjának adja el, aki azt az öt alkalmazó mezőgazdasági társas vállalkozásnak legalább 10 évre bérbe adja<sup>20</sup>.

Az átruházásból származó és az évi jövedelemre vonatkozó korlát nélkül **adómentes a jövedelem**, ha:

- **a vásárlás részarány-tulajdon megszüntetését is eredményezi** (a vevők meghatározott személye és a továbbhasznosítási feltétel ebben az esetben is érvényesül)<sup>21</sup>;
- a magánszemély a termőföldet regisztrációs számmal rendelkező **állattenyésztést folytató olyan magánszemélynek adja el, akinek** az általa használt földterülete nem éri el a külön jogszabály szerint számított mértéket<sup>22</sup> (a mérték eléréséig), feltéve, hogy a vevő magánszemély **a termőföldet legalább 5 évig** az állattartó telep takarmánytermelése céljából **használja**, vagy azt az öt alkalmazó mezőgazdasági társas vállalkozásnak az állattenyésztés takarmánybiztosítása érdekében legalább 10 évre bérbe adja;
- **az átruházás** magánszemély részére **birtok-összevonási céllal**, vagy a települési önkormányzat részére külön jogszabályban meghatározott szociális földprogram céljából, vagy a Nemzeti Földalap javára **történik**<sup>23</sup>.

A termőföldről szóló törvényben meghatározott birtok-összevonási célú önkéntes földcsere e törvény alkalmazásában nem minősül értékesítésnek. Amennyiben a csere során értékkiegyenlítés is történik, úgy az a pénzüsszeg az azt megszerző magánszemély egyéb jövedelmének számít. Csereügyletből származó jövedelem után az adó mértéke 25%<sup>24</sup>.

A magánszemély jövedelmének kiszámításánál nem kell figyelembe venni a termőföldről szóló törvényben meghatározott mezőgazdasági termelő gazdaságátadási támogatása jogosultsága feltételeként megvalósuló termőföld értékesítéséből származó bevételt.

<sup>20</sup> SZJA törvény 1. számú melléklet 9.5.1. a.)-b) pont.

<sup>21</sup> SZJA törvény 1. melléklet 9.5.1. b) pont.

<sup>22</sup> A földtörvény szerinti mérték.

<sup>23</sup> SZJA törvény 1. sz. melléklet 9.5.1. d) pont.

<sup>24</sup> SZJA törvény XII. fejezet 65/B §.

Társas vállalkozások értékpapírjainak<sup>25</sup> átruházása során keletkezett **árfolyamnyereségből származó jövedelem után 25%-os az adó mértéke**<sup>26</sup>. A jövedelem kiszámítása során az értékpapír megszerzésére fordított összeggel és az értékpapírhoz kapcsolódó járulékos költségekkel csökkenteni kell az átruházás során keletkezett bevétel összegét.

### 2.1.2. Ajándékozással keletkező illetékfizetési kötelezettségek

A **másik lehetőség** a gazdaság továbbadására **az elajándékozás**, ebben az esetben az átadó részéről egyéni gazdaság ajándékozásakor esetlegesen ÁFA- fizetési kötelezettség merülhet fel. A **megajándékozott** pedig, mivel vagyongyarapodása történt, meghatározott eseteket kivéve **illeték megfizetésére kötelezett**. Meg kell jegyeznünk, hogy ez az átadási forma az esetek nagy részében egymással rokoni kapcsolatban lévők között fordul elő, amikor a tulajdonos családtagnak adja át a tulajdonjogot. Ebben közrejátszik az is, hogy **házánkban a termőföld**<sup>27</sup> **ajándékozása szigorúan meghatározott**, a földtörvény kimondja, hogy kizárólag közeli hozzátartozó<sup>28</sup>, vagy egyház, közalapítvány, önkormányzat, illetve a Magyar Állam javára lehet ajándékozással átruházni termőföldet.

Természetesen, hasonlóan az adás-vételhez, az egyéni gazdaságok esetében a vagyontárgyak külön-külön átadása történik meg, míg a társas vállalkozások esetén az üzletrészt, vagy részvényt ajándékozza át az eredeti tulajdonos. Ebben az esetben az ajándékozót, mivel nem történik vagyongyarapodása, nem terheli személyi jövedelemadó fizetési kötelezettsége, a megajándékozott viszont ajándékozási illetéket köteles fizetni.

A megajándékozott illetékfizetési kötelezettségeit az Illetéktörvény tartalmazza. A törvény kimondja, hogy **amennyiben a megajándékozott az ajándékozó gyermeke, eltartott szülő nélküli unokája** (tekintet nélkül arra, hogy örökbefogadott, mostoha, vagy nevelt gyermek, illetve unoka) **18 millió Ft-ig 11%, 18-35 millió közötti rész után 18%, 35 millió Ft fölötti rész után további 21%** illetéket köteles megfizetni. Az előzőekbe nem tartozó unoka, testvér esetében 15%-21%-30%-os illetéket, minden más megajándékozott 21%-30%-40% illetéket köteles fizetni. Meghatározott esetekben azonban **a megajándékozott különböző kedvezményben részesülhet**. 2005. január 1-jétől az **értékpapír, valamint a gazdasági társaság tagját megillető vagyoni betét (üzletrész, szövetkezeti részjegy)** ingyenes megszerzése **után is illetéket kell fizetni**. Amennyiben az általános mértékű ajándékozási illeték alá eső vagyontárgyak között termőföld is van, akkor a termőföld után egyébként fizetendő illeték megállapítása során az általános mérték alá tartozó összes vagyont kedvezmény nélkül terhelő illetékből olyan arányt kell figyelembe venni, mint amilyen arányt az általános mértékű illeték alá tartozó összes vagyon értékében a termőföld értéke képez.

<sup>25</sup> Az SZJA törvény szerint értékpapír minden olyan okirat, adat, amelyet a Ptk., vagy a kibocsátás helyének joga értékpapírnak tekint, továbbá a közkereseti társaság részére rendelkezésre bocsátott vagyoni hozzájárulás, a betéti társaság részére rendelkezésre bocsátott vagyoni betét, a kft üzletrész, a szövetkezetekről szóló törvény szerinti részjegy, befektetői részjegy, átalakított befektetői részjegy, célrészjegy és más vagyoni hozzájárulás a szövetkezeti tagsági kölcsön kivételével, valamint más tagsági jogot megtestesítő vagyoni részesedés.

<sup>26</sup> SZJA törvény XII. fejezet 67. §.

<sup>27</sup> Az 1990. évi XCIII. törvény (szövegben Illetéktörvény) szerint termőföldnek kell tekinteni az ingatlannyilvántartásban szántó, szőlő, gyümölcsös, kert, gyeperdő, nádas és erdő művelési ágban, vagy halastóként nyilvántartott és a felsorolt valamelyik célra hasznosított külterületi földrészt.

<sup>28</sup> Ptk. 685. § *b pontja* szerint: közeli hozzátartozók: a házastárs, az egyenes ágbeli rokon, az örökbefogadott, a mostoha- és neveltgyermek, az örökbefogadó-, a mostoha- és a nevelőszülő, valamint a testvér.



**Illetékfizetési kedvezményre jogosult:**

- **az egyéni vállalkozóként működő kisvállalkozó kizárólag üzleti célt szolgáló vállalkozói vagyonának** megszüntetését követő három hónapon belüli ajándékozása esetén a magánszemély megajándékozott az általa **megszerzett vagyon forgalmi értékéből 25%-os**, de **legfeljebb 2,5 millió Ft-tal** csökkentett mértékben illetékalap kedvezményre jogosult, **ha a vállalkozást legalább 3 évig** egyéni vállalkozói igazolvánnyal **folytatja**;
- **a termőföld tulajdonjogának**, vagyoni értékű jogának **ajándékozása esetén** az egyébként járó ajándékozási **illeték felét kell megfizetni**.

**Illetékmentes:**

- az olyan ajándék megszerzése, mely után az ajándékozót vagy a megajándékozottat személyi jövedelemadó, társadalombiztosítási járulék vagy egészségügyi hozzájárulás fizetési kötelezettség terheli, továbbá az elismert munkavállalói értékpapír-juttatási program keretében megszerzett értékpapír, valamint a dolgozó üzletrészként, **dolgozói részvényként személyi jövedelemadót nem viselő módon a társas vállalkozástól megszerzett üzletrész, részvény is**;
- **a termőföld megszerzése** ajándékozással a termőföldről szóló törvényben meghatározott **mezőgazdasági termelők gazdaságátadási támogatása feltételeként**; egyébként;
- az állami tulajdonban lévő természetvédelmi terület kezelői jogának a természetvédelmi kezelő által történő megszerzése.

**2.1.3. Az öröklés szabályozásának mezőgazdasági vonatkozása**

A gazdaság tulajdonosa dönthet úgy, hogy életében megtartja tulajdonát, addig rendelkezik fölötté, míg egészsége megengedi, és utódjára **öröklés útján** ruházza át utódjára. Ebben az esetben **az utód részéről öröklési illeték-fizetési kötelezettség keletkezik**. A fizetendő illeték mértéke az örökös rokonsági fokától, valamint az örökség tartalmától is függ. 2009. január 1.-től a gyermek, házastárs, szülő, a szülő nélküli eltartott unoka<sup>29</sup> öröklés útján szerzett vagyona 20 millió forintig illetékmentes. Az e fölötti rész után 35 millió Ft-ig az illeték mértéke 15%, a fölötti rész után pedig 21%. Az ebbe a kategóriába be nem sorolt unoka, valamint nagyszülő, testvér 18 millió Ft-ig 15%-os, 18-35 millió Ft közötti rész után 21%-os, 35 millió Ft feletti rész után 30%-os illetéket köteles fizetni. Minden más örökös 21-30-40% illetéket fizet az említett értéksávok szerint.

Gépjármű, pótkocsi öröklése esetén az illeték mértéke a gépjármű és pótkocsi visszterhes vagyonátruházási illetékének kétszerese.

Az egyéni vállalkozóként működő kisvállalkozó kizárólag üzleti célt szolgáló vállalkozói vagyonának öröklése után illetékkezdmény jár, amennyiben az örökös a vállalkozást legalább 3 évig egyéni vállalkozói igazolvánnyal folytatja. Amennyiben az örökös a túlélő házastárs, úgy az illetékalap 50%-kal, legfeljebb 5 millió Ft-tal csökkenthető, minden más örökös esetében 25%-kal, legfeljebb 2,5 millió Ft-tal.

<sup>29</sup> Beleértve az örökbefogadott, illetve mostoha- és nevelt gyermekeket, unokát, szülőt.

A termőföld tulajdonjogának, vagyoni értékű jogának öröklése esetén az egyébként járó örökösödési illeték felét, ha pedig az örökös családi gazdálkodó<sup>30</sup>, akkor egynegyedét kell megfizetni.

Az öröklési illetéket nem kell megfizetni:

- a takarékbetét, valamint a gazdasági társaság tagját megillető vagyoni betét (üzlet-rész, részvény, szövetkezeti részjegy) után;
- az egy örökösnek jutó ingóörökség 300 ezer forintot el nem érő része után;
- annak az örökösnek, aki hagyatékából a ráeső termőföldet (tulajdoni hányadot) családi gazdálkodó örökös társának ellenszolgáltatás fejében átengedi, az átengedett tulajdoni hányad után.

Az előbbieken leírt, egybegyűjtött szabályok között nem könnyű eligazodni. A leírtak alapján láthatjuk, hogy egy, a mezőgazdasággal felhagyó gazdálkodó, vagy gazdasági társaságtulajdonos számára amellet, hogy megtalálja a megfelelő utódot, még ezekkel a jogi vonatkozásokkal is tisztában kell lennie, ami nem könnyű feladat. A gazdasági társaságok tulajdonosváltása esetében egy kicsit egyszerűbb a helyzet, itt egy vagyoni értékű jog az átadás alapja, míg az egyéni gazdaság átadása már sokkal bonyolultabb, hiszen ott a vagyon összetevőit külön kell átadni, és azokra az adó-, illetve illetékfizetési kedvezmények, mentességek is a vagyon fajtájától függően eltérőek lehetnek.

## 2.2. Gazdaságátadás ösztönzése, támogatása hazánkban

A fiatal gazdálkodók támogatása Magyarországon hazai forrásból az uniós csatlakozás előtt is megvalósult, a csatlakozást követően pedig uniós forrásból van lehetőség a gazdálkodók korösszetételének javítására, életképes méretű gazdaságok kialakítására. **Az Unió a gazdálkodók korstruktúráját javítandó két olyan támogatási forma igénybevételét is lehetővé teszi<sup>31</sup>**, melyek elérhetőek a tagországok gazdálkodói számára. Az egyik ilyen, hazánkban is pályázható támogatási forma a mezőgazdasági termelők gazdaságátadásához nyújtandó támogatás<sup>32</sup>, a másik pedig a fiatal mezőgazdasági termelők számára nyújtandó támogatás<sup>33</sup>. Meg kell azonban jegyezni, hogy ezek a korösszetételt javító támogatási formák kizárólag az egyéni gazdálkodók számára elérhetőek.

Az uniós támogatási formák mellett a kisebb területtel rendelkező idős termőföldtulajdonosok számára a visszavonulás lehetőségét segítette a „Termőföld életjáradékért” program, mely négy ízben került meghirdetésre hazánkban.

<sup>30</sup> A termőföldről szóló törvény szerint családi gazdálkodó a családi gazdaságot a mezőgazdasági igazgatási szerv nyilvántartásába bejegyeztető személy, aki:

- a családi gazdaság vezetőjeként annak tevékenységi körében jogokat szerezhet és kötelezettségeket vállalhat,
- élethivatásszerűen mezőgazdasági, illetve mezőgazdasági és kiegészítő tevékenységet folytat,
- mezőgazdasági, vagy erdészeti szakirányú képzettséggel rendelkezik, vagy igazolja, hogy 3 éve folytatja a mezőgazdasági, illetve mezőgazdasági és kiegészítő tevékenységét és ebből árbevétele származott,
- legalább 3 éve az állandó bejelentett lakhelye a családi gazdaság központjaként megjelölt településen van.

<sup>31</sup> A támogatási formákról jelenleg az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból (EMVA) nyújtandó 1698/2005-ös EK Rendelet rendelkezik uniós szinten. A hazai támogatási feltételek az említett rendelettel összhangban készültek.

<sup>32</sup> A támogatás feltételeiről a többször módosított 83/2007. (VIII.10.) FVM rendelet rendelkezik.

<sup>33</sup> A támogatás feltételeiről a 67/2007. (VII.26.) FVM rendelet rendelkezik.

### Gazdaságátadás támogatása

A gazdaságátadáshoz nyújtandó támogatás célja a mezőgazdasági tevékenységet végzők korösszetételének – a fiatal mezőgazdasági termelők támogatásával összehangolt – javítása, az elaprózott birtokszerkezet ésszerű koncentrálásának elősegítése, és a gazdaságok átlagos méretének növelése. A támogatás már a Nemzeti Vidékfejlesztési Tervben is megjelent (korai nyugdíjazás jogcímen), de nem sikerült összeegyeztetni a hazai nyugdíjszabályozási rendszerrel, így nem is hirdették meg.

Jelenleg az ÚMVP keretében EMVA forrásból 2007-2013 közötti időszakban valósulhat meg a támogatás. A támogatásról szóló rendelet alapján az **55. életévét betöltött gazdálkodó**, amennyiben véglegesen felhagy mezőgazdasági tevékenységével, és azt **átadja 40 év alatti gazdálkodónak** ajándékozással vagy adásvételi szerződéssel, úgy jövedelempótló támogatásban részesülhet.

A támogatás további feltételei között szerepel, hogy az átadó:

- a benyújtást **megelőző 10 év során mezőgazdasági termelő tevékenységet végző** egyéni vállalkozó vagy östermelő,
- az átadás időpontjában **nem éri el a rá vonatkozó öregségi nyugdíjkorhatárt**,
- **nem részesül saját jogú öregségi nyugdíjban**,
- az átadandó **gazdaság legalább 1 EUME méretű**,
- az átadás érinti a gazdaság földterületét, állattállományát, továbbá a tevékenységhez kapcsolódó kvótákat, támogatási jogosultságokat, kötelezettségeket.

**Támogatásban részesülhet** emellett az **átadó gazdálkodó munkavállalója is**, amennyiben szintén betöltötte 55. életévét, és a rendeletben szereplő egyéb feltételeknek megfelel.

A gazdaság olyan természetes személynek adható át, aki:

- **18-40 év közötti** természetes személy, aki főtevékenységként mezőgazdasági tevékenységet egyéni vállalkozóként, vagy östermelőként végez vagy ebben a formában kíván a jövőben gazdálkodni,
- a 23/2007 FVM rendelet mellékletében szerelő **szakmai végzettséggel** vagy felsőfokú mezőgazdasági végzettséggel rendelkezik,
- **üzleti tervet** nyújt be,
- az átvétellel **növeli a gazdaságának méretét**.

A gazdaság átadása, illetve az ajándékozási vagy adásvételi szerződés érvényessége a rendelet szerint a támogatási döntéstől függővé tehető. A támogatási kérelem elbírálásakor pontozási rendszer alapján döntenek, és pozitív elbírálásban az a kérelem részesülhet, mely legalább 30 pontot elér. Minél idősebb gazdálkodó adja át a gazdaságot, (például 60 év feletti kor esetén 10 pont), vagy minél fiatalabb gazdálkodónak adja át (30 év alatti átvevő esetén 10 pont), illetve magasabb szakmai végzettséggel rendelkezik az átvevő (felsőfokú agrárvégzettség esetén 10 pont), annál magasabb a megszerzhető pontszám 2-10 pont között. Többpont jár, ha az átvevő nő, illetve roma nemzeti-ségű, vagy valamilyen termelői szervezet tagja.

A támogatás folyósítása negyedévente egyenlő részletekben történik. **Minimális összege az 1 EUME méretet elérő gazdaság esetén** jár. Ez az összeg hazánkban a mindenkori minimálbér 25%-a lehet, ami a 2009-ben érvényben lévő 71 500 Ft-os minimálbérrel számolva **17 875 Ft-ot** jelent. Az 1 EUME-nél nagyobb gazdaságok esetében minden további EUME ezt az összeget a mindenkori minimálbér 10%-ával növeli, tehát két EUME-s gazdaság esetén

$17\,875 + (71\,500 \cdot 0,1) = 17\,875 + 7\,150 = 25\,025$  Ft támogatásra jogosult a gazdálkodó. A támogatás maximális összege a minimálbér 200%-a, ami **18,5 EUME nagyságkategóriánál** érhető el, vagyis ennél nagyobb méretű gazdaságot átadó is **maximum** ekkora összeget, azaz **havonta 143 000 Ft**-ot kaphat (amit negyedévente egy összegben utalnak). Ez a támogatási forma hazánkban sajnos nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Már az MVH-hoz a kiírást követő két pályázati hónapban beérkezett támogatások száma (61 db) is azt mutatja, hogy csak kevesen éltek ezzel a lehetőséggel.

Miért is alakulhatott ez így? Amennyiben az átlagnyugdíjat vesszük kiindulópontnak, mely 2008 januárjában 74 096 Ft volt<sup>34</sup>, akkor a fenti számítások szerint ez az összeg 9 EUME méretű gazdaság esetében érhető el. Vagyis az ennél kisebb gazdaságok tulajdonosai számára nem biztos, hogy kellő ösztönzést jelent a gazdaság átadásáért cserében felvehető járandóság havi összege. Ugyanakkor a Gazdaságszerkezeti Összeírás 2007 évi adatai szerint az egyéni gazdaságok 95%-a, a gazdasági szervezetek 22%-a ennél kisebb kategóriába sorolható. Emellett sokan a szigorú pályázati feltételeknek sem tudtak megfelelni, így kiestek a támogatható gazdálkodók köréből. A pályázati feltételek többször módosultak ugyan, a kiírás feltételeinek azonban a beérkezettek közül így is csak 36 felelt meg, kifizetés azonban mindeztidáig nem valósult meg. A támogatásra jelenleg nem lehet kérelmet benyújtani, arra legközelebb 2010-ben kerülhet sor.

#### *Fiatal gazdák induló támogatása*

**A fiatal gazdálkodók induló támogatásának célja a fiatal mezőgazdasági termelők gazdaságalapításának segítése, a birtokstruktúra átalakításának előmozdítása, a mezőgazdasági munkaerő korstruktúrájának javítása, a vidék népességmegtartó képességének növelése és a mezőgazdasági tevékenység hosszú távú fenntartása. A rendelet szerint fiatal<sup>35</sup> mezőgazdasági termelő a mezőgazdasági tevékenység<sup>36</sup> megkezdéséhez egy alkalommal jövedelempótló támogatásban részesülhet. A támogatás feltételei között szerepel:**

- mezőgazdasági **üzem vezetőjeként**<sup>37</sup> első alkalommal kezd gazdálkodni, új gazdaságot hoz létre, vagy gazdaságot vesz át,
- **szakmai képzettséggel**, vagy felsőfokú agrárvégzettséggel **rendelkezik**,
- **üzleti tervet nyújt be**,
- **a gazdaság mérete legalább 4 EUME**,
- **a gazdaságot kötelezően személyesen vezeti**,
- a támogatási határozat kézhezvételét követő **5 évig folytatja mezőgazdasági tevékenységét**.

Az elbírálás hasonlóan a gazdaságátadás támogatásának elbírálásához meghatározott pontrendszer szerint történik. Minél fiatalabb gazdálkodó kezd mezőgazdasági tevékenységbe, annál magasabb pontszámot kaphat 0-10 között.

A támogatás összege függ az üzem méretétől, **4-7 EUME közötti** üzemméret esetén **20 ezer, 7-10 EUME között 30 ezer, 10 EUME felett 40 ezer eurónak megfelelő forintösszeget vehet igényben** a pályázó.

<sup>34</sup> Forrás: Nyugdíjasok, nyugdíjak 2008. KSH, Veszprém, 2008.

<sup>35</sup> 18-40 év közötti.

<sup>36</sup> A 67/2007 (VII. 26.) rendelet szerint mezőgazdasági tevékenység: a gazdasági tevékenységek egységes ágazati osztályozási rendszeréről szóló 9003/2002. (SK. 6.) KSH Közlemény (a továbbiakban: TEÁOR) 01.1., 01.2., 01.3. és 01.5. szerinti tevékenység.

<sup>37</sup> Mezőgazdasági üzem vezetője: a gazdaság részét képező ingatlanok – beleértve a termőföldet is – tulajdonjogával vagy bérleti jogával rendelkező, tevételes mezőgazdasági tevékenységet végző egyéni vállalkozó. Gazdaság: a termőföld, az állatállomány, továbbá a mezőgazdasági termelő tevékenységéhez kapcsolódó kvóták, gépek, épületek és készletek összessége.

A pályázat hazánkban népszerűnek mondható, a 2009 áprilisi adatok szerint<sup>38</sup> a mintegy két-hónapos pályázati idő alatt beérkezett 2514 pályázatból 1454-et fogadtak el, mintegy 14,5 milliárd összegben.

**Egy gazdaság átadásánál mindkét támogatási formára benyújtható pályázat**, így a gazdaságot átadó az egyik, míg az átvevő a másik támogatási formára nyújthat be pályázatot. Természetesen ez nem ennyire egyszerű, hiszen ez esetben igen szigorú feltételeknek kell megfelelni, melyek nem teljesülése esetén elesik a pályázó a támogatás összegétől. Sok esetben **az idősebb gazdálkodók a pályázatadás rendszerétől idegenkedve, nem élnek a lehetőségekkel**, emellett nehezményezik, hogy **a pályázati feltételek szigorúak**. Így például, hogy a gazdálkodó nem vehet részt a gazdaság átadása után a gazdaság tevékenységében (Tanács István, 2006).

### *Földért életjáradék Program*

A „termőföldért életjáradék” program keretében 2003 januárjától az idős földtulajdonosok számára lehetőség nyílt pályázati úton tulajdonukat a Magyar Állam javára eladni életjáradék ellenében. A 255/2002 (XII. 13.) Kormányrendelet kimondta, hogy „a Nemzeti Földalapkezelő Szervezet (a továbbiakban: NFA) az állam javára a **nyugdíjas tulajdonostól pályázat alapján legalább 1 hektár, illetve legfeljebb 20 hektár** területű, de összesen nem több mint 3 millió forint vételár összegig külterületi, védett, illetve védelemre tervezett természeti területnek nem minősülő termőföldet úgy **vásárol meg**, hogy annak **ellenértékeként életjáradékot fizet**.” Jogosultnak a rendelet szerint a 60. életévét betöltött személy minősült

**2004-ig a program három szakaszban valósult meg**, melynek részletes feltételeit az említett kormányrendelet<sup>39</sup> szabályozta. A negyedik szakasz részletes feltételrendszerét pedig a többször módosított 210/2004. (VII. 9.) Kormányrendelet tartalmazza.

A program **első ütemére 2003. január-március** között lehetett pályázni, **ezt követően 2003. augusztus-november** (itt már az osztatlan közös tulajdonban lévő földterület egy személy tulajdonában lévő részével is lehetett pályázni), **majd 2004. május-augusztus** között nyújthattak be pályázatot az érdeklődők. (Benedek, 2005)

Az első három szakaszban mintegy 18 ezer szerződést kötött és csaknem 54 ezer hektár termőföldet vásárolt meg az NFA. A szerződő járadékosok életkora átlagosan 70 év, az átlagos, folyósításra kerülő járadék 31 400 forint volt. A **negyedik ütemet 2005 decemberében hirdették meg**, előreláthatóan további 6 ezer jogosulttal számolva.

**Az első három ütem sikeresnek mondható**, de az általános vélemény szerint inkább a második, harmadik ütemnek köszönhetően. A program népszerűnek tekinthető, mivel **az érintettek**, akik tudtak a programról, jellemzően **az eladás helyett az életjáradékot választották** (Tóth et al., 2005), természetesen a piacon kialakuló magasabb földárak jelentősen befolyásolták a tulajdonosokat a piaci értékesítés irányába.

A szerzők megállapítják, hogy a program során **a pályázók főként az idős, földjüket művelni nem tudó** (vagy nem is szándékozó), többségükben kis területtel rendelkező **tulajdonosok köréből kerültek ki**. Az életjáradék jövedelem kiegészítést jelentett számukra, amely **a különösen alacsony jövedelemmel** (nyugdíjjal) **rendelkezők körében érezhetően javította a megélhetés színvonalát**, tehát szociális funkciót is betöltött. Kedvezőtlenül hatott ugyanakkor a program hatékonyságára a szakaszos meghirdetés, a bürokratikus és hosszadalmas ügyintézés.

<sup>38</sup> MVH kimutatás.

<sup>39</sup> Később a 115/2003. (VII. 29.) Korm. rendelettel módosította.

**A negyedik ütemben szigorodtak a támogatási feltételek.** A korábbi három ütemben a vételár kétszeresét vették alapul az életjáradék számításánál, a negyedik ütemben viszont már csak másfélszeresét, amire a földárak emelkedése volt a magyarázat. További változás volt, hogy a járadék alapjának szorzója 70 éven felüli jogosult esetében minden életkorban azonos lett, míg azt megelőzően a 70 éven felülieknél is figyelembe vették az életkort. Az utolsó ütemben jogosultként már csak az pályázhatott, akinek a föld legalább három éve a tulajdonában volt, illetve védett és védelemre tervezett területeket is megvásárolt az állam.

Az FVM informatív tájékoztatása szerint a IV. ütem szerződéskötéseire forráshiány miatt csak 2007-ben került sor, ami 5629 főt, 16 300 hektár termőföldet érintett. Így **a négy ütemben összesen 69 505 hektár termőföldet** vásárolt az állam, összesen **22 271 fővel** kötött szerződést, a kifizetés éves szinten meghaladja a tíz milliárd forintot. A jogosultak **átlagosan havonta 39 467 Ft** járadékban részesülnek, **átlagéletkoruk 70 év.**

Végső soron a program önmagában nem oldja meg az elaprózódott birtokstruktúra problémáját, ugyanakkor a fentebb említett gazdaságátadásra ösztönző támogatások, valamint a kedvezményes adózási és örökösödési feltételek együttes megteremtésével hozzájárulhat a gazdaságátadási szándék erősödéséhez, hosszabb távon pedig életképes gazdaságok kialakulásához.

2006 januárjában a jogosultak körét kiterjesztették<sup>40</sup> az 55 éven felüli saját jogú nyugdíjasokra, emellett a 62 életévüket betöltött természetes személyek továbbra is saját jogú nyugdíjjogosultság nélkül pályázhatnak. Mivel a legutolsó, negyedik ütemet 2005. december elsejével hirdették meg, az 55 éven felüli nyugdíjasok várhatóan csak a következő ütemben meghirdetett program keretében nyújthatnak majd be pályázatot, ez azonban forráshiány miatt egyelőre várat magára.

<sup>40</sup> A 325/2005. (XII. 28.) Kormányrendelet alapján a 210/2004-es rendeletbe beiktatták, hogy a jogosultak köre a 2001. évi CXVI. Nemzeti Földalapról szóló törvény 13/A §-a szerint módosul, melyet a 2005. évi CLXXV. törvény 10. §-a iktatott be.

### 3. A nemzedékváltás jellemzői az Unióban

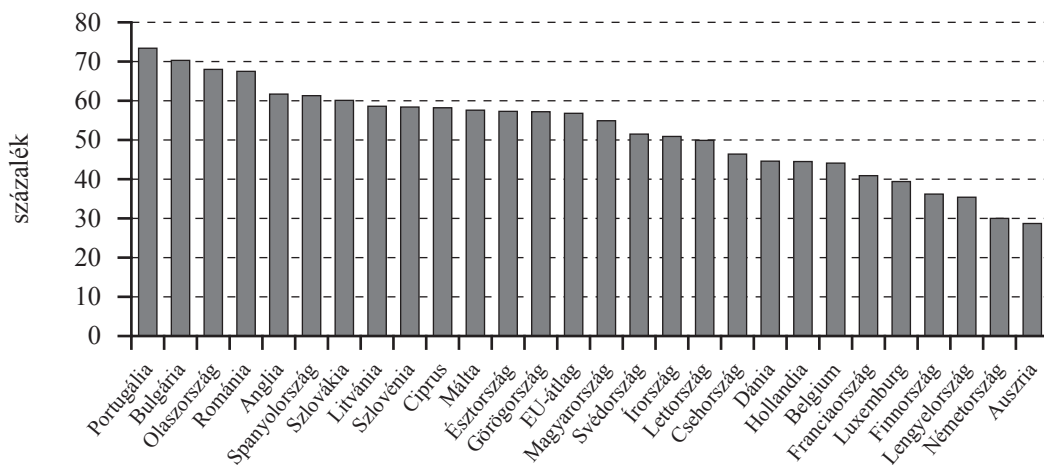
**A gazdálkodói réteg „előregedésének” problémája nem magyar sajátosság.** Azokban az országokban is megkerülhetetlen a téma, amelyekben a hazánkéhoz hasonló radikális változások nem történtek. A fejezet egyrészt az uniós statisztika alapján áttekintést ad a tagországok gazdálkodóinak korösszetételéről, az egyes korosztályok jelenlétéről a gazdaságok mérete szerint, illetve, hogy az elmúlt néhány évben történt-e, és ha igen milyen irányú változás a fiatalabb és az idősebb korosztályok jelenlétében. A fejezet továbbá számba veszi a gazdaságátadás uniós jogszabályi alapjait, valamint szakirodalmi forrásokra támaszkodva leírja a korösszetételt javító ösztönzők, támogatások nemzetközi tapasztalatait.

#### 3.1. A gazdálkodói réteg korösszetétele az Unióban

**Az Unió 27 tagállamának átlagában az egyéni gazdálkodók több mint fele (55%-a) 55 éven felüli** (2. ábra). A tagországok közül **kiemelkedően magas ez az arány Portugáliában (73,4%),** nem sokkal marad el ettől **Bulgária (70,3%), Olaszország (68%) és Románia (67,5%).** **Kedvező a gazdálkodók korösszetétele ugyanakkor Ausztriában és Németországban,** ahol a gazdálkodók alig negyede tartozik az említett korosztályba. **Magyarország e tekintetben a középmezőnyben helyezkedik el,** hasonlóan az uniós átlaghoz vagy például Máltához és Görögországhoz.

2. ábra

**Az 55 éven felüliek aránya az egyéni gazdálkodók körében az Unió tagországaiban, 2007**



Forrás: Eurostat adatok alapján. Farm Structure Survey

**A tagországokban, hazánkhoz hasonlóan, az elmúlt években szinte mindenütt csökkent a fiatalabb, és nőtt az idősebbek aránya.** Portugáliában például 2000-ben a 35 év alattiak aránya már amúgy is igen alacsony volt (4,2%), 2007-re 1,9%-ra csökkent, míg a 65 éven felülieké (37,8%-ról, 48,3%-ra) **több mint 10%-kal nőtt.** Ugyanez a tendencia tapasztalható azokban az országokban is, ahol egyébként kedvező a gazdálkodók korösszetétele. Ausztriában például a 35 év alatti gazdálkodók aránya hét év alatt 6%-kal lett kevesebb (15,8%-ról 9,7%-ra csökkent), míg a 65

éven felülieké 1%-kal nőtt (10%-ról 11%-ra). A tagállamok átlagában egy fő 35 év alatti gazdálkodóra nyolc fő 55 éven felüli gazdálkodó jut<sup>41</sup>, a legkedvezőtlenebb korösszetételt mutató országokban ez az arány 1:20, a legkedvezőbb mutatókkal rendelkező országokban pedig 1:3.

Az Unió szinte minden tagországára jellemző, hogy a nagyobb gazdaságokban a fiatalabbak jelenléte erősebb, mint a kisebb méretűekben. Az ezredfordulóhoz képest azonban a kisebb (10 hektár alatti) gazdaságokban – Svédország kivételével – valamennyi tagországban a legfiatalabb (35 év alatti) korosztály száma igen jelentősen, míg a 65 éven felülieké kevésbé csökkent, illetve néhány országban (Anglia, Románia, Lengyelország, Szlovákia, Görögország, Málta, Ciprus) még növekedett is.

A nagyobb (100 ha feletti) gazdaságokat tekintve vegyes a kép, néhány országban erősebben (Anglia, Portugália, Spanyolország), néhányban kevésbé jelentősen (Románia, Ausztria, Csehország, Németország, Franciaország, Olaszország) csökkent, a többi tagországban nőtt (Hollandiában több mint kétszeresére) a 35 évnél fiatalabbak száma. Ez akár kedvező tendenciának is tekinthető, ha azonban ugyanebben a méretkategóriában megnézzük a legidősebb korosztály számának változását, akkor mégsem lehetünk optimisták. Ez a korosztály ugyanis minden országban nagyobb számban van jelen, mint az ezredfordulón, Németországban, és Finnországban például a 100 hektárnál nagyobb méretű gazdaságkategóriában a 65 éven felüliek száma négyszerese a 2000-es évinek.

A mutatók és az elmúlt évek tendenciái arra engednek következtetni, hogy a kérdés nem kerülhető meg az Unió országaiban még ott sem, ahol egyébként a fiatalabbak és az idősebbek aránya kedvezőnek tekinthető, különösebb problémát nem mutat.

Láthatjuk tehát, hogy a mezőgazdaság vonzereje nem csak hazánkban csökkent, és a fiatalok külföldön is egyre kevésbé választják ezt a hivatást. Azokban az országokban ugyanakkor, ahol az idősebb gazdálkodók aránya alacsonyabb, az utódlás nem jelent nagy problémát, hiszen az elkövetkező 5-10 évben nem várható nagyszámú kivonulás, és a gazdálkodásukkal felhagyni szándékozók tudják pótolni megfelelő számú átvevő. Azokban az országokban viszont, melyekben az idős gazdálkodók aránya jelentősebb, ott nagy hangsúlyt fektetnek a probléma megoldására. Egy hirtelen megvalósuló kivonulási hullám esetén problémát jelentene a megfelelő számú utánpótlás biztosítása. Ennek egyik lehetséges következménye lehet ugyanakkor egy bizonyos földkoncentráció is, ami az átvevők megfelelő tőkeellátottsága mellett valósulhat meg. Sajnos hazánkban a gazdálkodók tőkeszegénysége miatt ez további problémát generálna. A 2011-ben várható földderogáció feloldása miatt ugyanis a hazai gazdálkodók nehezen tudnának versenyezni külföldi társaikkal.

### 3.2. A gazdaságátadás jogi alapjai

A gazdálkodás legfontosabb alapja és egyben a gazdaság vagyona a termőföld. A gazdaságok jövedelemtermelő és életképessége, valamint a versenytársakkal szembeni esélye leginkább a mérhetőkonyság függvénye. A versenyképesség megtartása, fokozása érdekében az állam megpróbál beavatkozni a földpiac alakulásába, melynek egyik formája a földforgalom szabályozása.

„A nyugati társadalomban élesen szétválak egymástól a tulajdonosi szerepkör, illetve a használati jog, amely leggyakrabban központi kormányzati szinten kerül ellenőrzésre, de több helyen delegálják azt helyi szintre” írja Szűcs (2008). Megállapítja, hogy a tulajdonjog kiterjedése nagy-

<sup>41</sup> Forrás: Rural development in European Union statistical and economic information. Report 2008. p. 11. [http://ec.europa.eu/agriculture/agrista/rurdev2008/RD\\_Report\\_2008.pdf](http://ec.europa.eu/agriculture/agrista/rurdev2008/RD_Report_2008.pdf)



**mértékben befolyásolja a farmerek befektetési döntéseit**, ösztönzi a földalapú beruházásokat, továbbá lehetővé teszi a piachoz jutást, a modernebb technológia bevezetését és a mezőgazdasági termelés termelékenységének növelését.

**Az Unióban az erőforráspiacok közül a földpiac a legszabályozottabb. Az egyik szabályozó elem** nemzetek feletti, vagyis **az EU közös agrár- és földpolitikája, a másik pedig a tagállamon belüli szabályozás.**

Az Unió törvénykezése már a hetvenes, nyolcvanas években is foglalkozott a gazdálkodás beindításának jogi kérdéseivel, valamint a birtokjoggal. Így a farmok hatékonyságának növelését, modernizációjának elősegítését, beruházásaik, koncentrálódásuk támogatását, a földhasználatot is érintően kívánják elérni. Kíváncsimmá vált a tagországokkal szemben, hogy a gazdálkodás megszüntetésére, illetve a gazdaságból kivont területeknek strukturális fejlesztési célokra történő felhasználására hozzanak intézkedéseket (Burgerné, 1998).

A Római Szerződés 52. cikkelye kimondja, hogy az Unió állampolgárai a tagországok közül bárhol alapíthatnak vállalkozást, az alapítás helyén a saját állampolgárokra vonatkozó jogszabályok szerint, a tőkére vonatkozó fejezet rendelkezéseinek megfelelően. **A közösségi jog nem terjed ki a földforgalom, a földtulajdon, a földhasználat és a földjogi viszonyok rendezésére, a tagországokon belül tehát a saját szabályozás érvényesül.** Ezt csorbítja Szűcs (2008) szerint, hogy az Unió a földet a tőkejavak közé sorolja és a bérletet, illetve a földtulajdonszerzést korlátozó akadályokat igyekszik elhárítani.

A tagországokban is, hazánkhoz hasonlóan **egyrészt a birtokforgalom, másrészt az örökösödés jogi szabályozásán keresztül kívánnak beavatkozni** a birtokpolitikai céloknak megfelelően. Az Unió tagországaiban **eltérő módon, de mégis a mezőgazdaságból élők érdekében** szabályozzák a termőföld, -tulajdonnal, -használattal, valamint -örökléssel kapcsolatos kérdéseket (Dorgai et al., 2004).

A birtokszabályozás történelmi hagyományai alapján Burgerné (2003) az Unió régebbi tagországait három csoportba sorolja<sup>42</sup>:

1. **Kisbirtokok védelmét**, fennmaradását **preferáló** országok: Franciaország, Dánia, Finnország, Írország, Svédország, Ausztria, Németország, Portugália, Olaszország és Spanyolország.
2. **Földbérlet védelmét előtérbe helyező** országok: Anglia, Belgium és Hollandia.
3. **Liberális tulajdoni és bérleti szabályozást** alkalmazó országok: Anglia, Luxemburg, Görögország.

A szerző megállapítja, hogy Nyugat Európában a sorozatos birtok- és agrárreformok a feudális rendszer felszámolását kívánták megvalósítani, a nagybirtokok újbóli kialakulását akadályozó, valamint az életképes gazdaságok kialakítását ösztönző szabályokkal.

#### **Az újbóli birtokkoncentrációt a következő szabályok akadályozták:**

- megszerezhető birtoknagyság maximalizálása;
- egy gazdálkodó tulajdonát képező gazdaságok számának maximalizálása;
- a gazdaság központjától távol fekvő új birtoktestek megszerzésének korlátozása;
- a nem mezőgazdasági foglalkozásúak, a nem helyi lakosok, a tőkés társaságok birtokszerzésének és letelepedésének korlátozása.

<sup>42</sup> A fejezet további része nagyban támaszkodik Burgerné Gimes Anna: „Földhasználati és földbirtok-politika az Európai Unióban és néhány csatlakozó országban” című írására.

**A gazdaság életképességét szolgáló szabályok:**

- az örökösödési törvényi előírások;
- kötelező és támogatott birtokrendezés;
- birtokfelosztás korlátozása, minimális birtoktest előírása;
- a gazdálkodás földterületének nem mezőgazdasági célra történő átváltásának korlátozása;
- egyes területek meghatározott célra történő hasznosításának előírása.

**A közös szabályozás és a tagországok saját szabályozása sok esetben ellentmondanak egymásnak**, ami elsősorban a birtokszerzés módjában jelentkezik, ugyanis az uniós szabályozás teljes szabadságot engedélyez az Unió összes állampolgárára, míg az országok korlátokat állítanak fel. Emellett ellentmondás található a hatékony gazdálkodás szabályozásában is, mivel az uniós szabályozás a mezőgazdasági termelés korlátozására, részbeni megszüntetésére, az extenzitás növelésére, a mezőgazdasági területek átminősítésére törekszik, a tagországok viszont az intenzitás növelését, az átminősítés tiltását és az élelmiszertermelés fokozását célozzák.

*Örökösödési jog*

**A legtöbb jogrendszer az örökrész közvetlen egyenes ági rokonok közötti felosztásából indul ki. A birtokok felaprózódásának megakadályozása érdekében** ugyanakkor a XIX. században több országban alakult úgy a szokásjog, hogy **egy gyermek vette át a birtokot**, a többi örökös pénzbeni vagy más módon történő megváltása mellett. Előfordult, hogy a gazdálkodás továbbfolytatását tervező örökös még a szülő életében átvette a gazdaságot, kártalanítva a többi családtagot.

A XX.-XXI. században az Unió országaiban **négy polgári jogrendszert** lehet megkülönböztetni. A **római**t, a **britet**, a **skandinávot** és a **németet**. Az **elsőbe** tartoznak: **Franciaország, a Benelux államok, Olaszország, Spanyolország és Portugália**. Elsősorban az örökösök közötti egyenlő vagyonmegosztás elve érvényesül, elsődleges örökösök a gyermekek. A mezőgazdasági vagyonmegosztásra viszont a birtokelaprózódás megakadályozása miatt más szabályok vonatkoznak. Lehetősége van az örökösöknek bírósági határozattal egyedüli örökösének kijelölésére, a többi örökös pénzbeni kártalanítása mellett. Portugáliában például felosztható ugyan a vagyon az örökösök között, de meghatározott minimális méretig.

**A brit jogrendszer** részben szokás, részben precedens jogon alapul. Az **örökösök végrendelettel jelöli ki**, vagy elégíti ki törvényes **örökösait**, ami érvényes a földbirtokokra is. **Írországban** az agrárreform keretében juttatott gazdaságokra megosztási korlátozások vonatkoznak.

**A skandináv jogrendszerben a mezőgazdasági birtokokról rendelkező örökösök egy örökösre hagyhatja birtokát**, a többiek kártalanítása mellett, **Dániában** a végrendelezési szabadságot a házastárs és a leszármazottak kötelező örökrésze korlátozza. **Norvégiában** a legidősebb gyermek örökli a birtokot, feltétel továbbá, hogy a gazdaság területén lakjon, legalább öt évig tovább gazdálkodjon. **Svédországban** az örökösödés engedélyhez kötött, az örökösöknek egyben kell tartaniuk az üzemet vagy bérbe kell adniuk. **Finnországban** az örökösöt a bíróság által kinevezett végrehajtó jelöli ki, több örökös esetén a többiek kártalanítása kötelező.

**A német polgári jogrendben végrendelezési szabadság van**, de a kötelező örökösök köre itt is korlátozza azt. **A gazdaság általában csak egy örökösre szállhat**, a többiek kártalanításban részesülnek. Vagy az örökösök jelöli ki örökösét, vagy peres esetekben a bíróság dönt. Előnyben részesül a mezőgazdasági képzettség és a gazdálkodásra való alkalmasság.

*Földforgalom szabályozása*

**A földforgalom szabályozása a legtöbb országban szintén a kisbirtokrendszer fenntartását és életképességének megóvását szolgálja**, és az államilag kívánatosnak tartott irányba befolyásolja a földbirtok tulajdoni és gazdasági megoszlását.

**Franciaországban minimális 25 hektár üzem nagyság** van előírva, melyet a termelési irány és a helyi adottságok szerint különböző szorzóval lehet növelni. Engedélyhez kötött például a minimális méret 2-3 szorosára növelése, megosztása, csökkentése, a megfelelő szaktudással nem rendelkezők birtokszerzése. Viszont meg kell adni az engedélyt, ha a vásárló egymástól távol fekvő táblákat egyesít. A gazdaságok létesítésénél előnyben részesülnek a hivatásos<sup>43</sup> gazdálkodók.

**Svédországban és Finnországban** a csak a tulajdonváltás engedélyköteles. Svédországban ellenőrzik például, hogy nem osztják-e fel a birtokot, jogos-e a vételár. **Nem kapnak engedélyt azok, akik nem kívánnak a birtokon lakni**, vagy nem művelik a földet megfelelően és nincs mezőgazdasági ismeretük. Finnországban meg kell adni az engedélyt azoknak, akik jövedelme részben vagy egészben mezőgazdaságból vagy erdőgazdaságból származik, illetve ha fő-, vagy mellékfoglalkozásként gazdálkodni kívánnak.

**Olaszországban és Portugáliában** csak a birtokmegosztást kötik engedélyhez. Olaszországban **egy-egy új parcella nem lehet kisebb** termelési ágazatonként illetve a különböző zónánként érvényes **meghatározott minimális birtokméretnél**. Birtokvásárlásnál elővásárlási joga van a szomszéd birtokosnak, a bérlőknek és részes bérlőknek. **A vásárláshoz 30 éves kedvezményes hitel vehető igénybe**. Portugáliában minimális és maximális birtoknagyság van érvényben, ezt a tulajdonváltásnál, illetve a haszonélvezet létesítésénél be kell tartani.

**Spanyolországban** szintén **minimális birtokméretet** határoznak meg területegységenként. **Norvégiában, Németországban, Ausztriában és Dániában a tulajdonváltást és a bérletet is ellenőrzi az állam**. Norvégiában a tulajdon-, és a gazdálkodási jog szerzését szigorúan ellenőrzik. Az adásvétel, az ajándékozás és a kényszerárverés, a hosszú távú bérleti szerződések, a haszonélvezet, valamely mezőgazdasági részvénytársaság részvényeinek több mint 10%-os részesedésének megszerzése is engedélyköteles. Kivéve, ha például a birtokot a házastárs, vagy közeli rokon kívánja megszerezni, aki a birtokon lakik, és legalább öt évig üzemelteti azt, vagy ha a megszerzés célja az üzem racionalizálása. Az állam korlátozza a birtokmegosztást, nem megfelelő gazdálkodás esetén ki is sajátíthatja a birtokot.

**Németországban a birtok eladása, vagy átruházása megtagadható, ha a méret csökkenésével a gazdálkodás gazdaságtalanná válik**, vagy ha az ár irreális. Előnyben részesülnek viszont az engedélyezésnél a gazdálkodókat, a főfoglalkozásúakat. A kisparcellák forgalma nem engedélyköteles.

**Ausztriában a tartományok szabályozása különböző**. A föld tulajdonváltása mellett a külföldiek tulajdonszerzése és a gazdasági épületek tulajdonváltása is szabályozott. Engedélyköteles a tulajdonátadás, a haszonélvezet, a bérbeadás és a birtokok felosztása is. Megtagadható az engedély, amennyiben a területet nyomós ok nélkül szeretnék kivonni a mezőgazdasági hasznosításból, vagy nem gazdálkodónak adják át, vagy például spekulációs céllal vásárolnának.

<sup>43</sup> Hivatásos gazdálkodónak tekintik, aki minimum 5 éves mezőgazdasági gyakorlattal rendelkezik, illetve mezőgazdasági képzettség esetén minimum 3 éves gyakorlattal.

**Dániában** egységes szabályozás érvényes. **A mezőgazdasági birtokoknak a birtokon kell lakniuk és gazdálkodniuk.** Sem a tulajdonosok, sem a bérlők nem birtokolhatnak 5 önálló üzemrésznel többet egy vállalaton belül. Ha a meglévő gazdaság meghaladja a 30 hektárt, akkor újabb gazdaság megszerzését csak rendkívüli esetben engedélyezik. **Az összes üzemi terület maximum 125 hektár lehet.** Több üzemrész esetén az üzemrészek maximum 10 km távolságra lehetnek egymástól, új bérlet esetén maximum 2 km-re. A vásárlónak legalább 8 évig a birtok területén kell laknia, 30 hektárnál nagyobb birtok esetén mezőgazdasági képesítéssel kell rendelkeznie. Erősen korlátozott a jogi személyek földvásárlása is.

**Írországbán** a földbirtokosoktól való földvásárlást az 1920-as évek elején írták elő, ezek részletekben történő kifizetése 2000 körül járt le. Addig korlátozták **az eladást, a bérbeadást, a birtokmegosztást.** Jelenleg **engedélyhez kötöttek.** A föld öröklése után járó illeték mértéke 4,5%, ha azonban az örökös megfelelő szakképzettséggel rendelkezik, az illetéket elengedik<sup>44</sup>.

**Hollandiában a mezőgazdasági birtokok** és az ökológiailag jelentős, nem művelt természetvédelmi területek **tulajdonváltását,** illetőleg használati jogát **szabályozzák.**

**Nincs általános szabályozás** a mezőgazdasági földtulajdonra, szerzésre, nagyságára, fenntartására, vagyis a földforgalomra vonatkozóan **Nagy-Britanniában, Belgiumban, Luxemburgban és Görögországban,** egyes szabályok azonban ezekben az országokban is fellelhetők.

#### *Újonnan csatlakozott országok földszabályozási jellemzői*

**Az újonnan csatlakozott országok** csatlakozási feltételei között rögzítésre került a **földszerzéssel kapcsolatos moratórium,** mely **7-12 éves átmenetet biztosít** az új tagállamok számára a földderogáció feloldásáig. Addig a földtulajdonhoz jutás a külföldiek számára korlátozott. Hazánkhoz hasonlóan ezekben az országokban is az állami, szövetkezeti tulajdonú földek kerültek a rendszerváltás után privatizáció keretében magántulajdonba. **Közös vonás, hogy a földtulajdon és a földhasználat szétvált egymástól, és a szétaprózott földtulajdoni rendszerrel szemben viszonylag koncentráltabb földhasználat alakult ki.** A belső, fizetőképes kereslet hiánya miatt a legtöbb országban jelentéktelen a föld adás-vételi tranzakciók száma, csak Lengyelországban és Litvániában beszélhetünk élénk földpiacról (Szűcs, 2008).

**Bulgáriában előírás az adásvétel hitelesítése,** egy személy tulajdonában **maximum 30 hektár földtulajdon** lehet. A földbérleti törvény 5 és 50 év közötti bérleti megállapodásokat preferál, a földbérlet maximális mértéke 600 hektár lehet.

**Csehországban** írásban rögzített szerződés keretében történik a földértékesítés, melyet a jegyző, vagy a helyi önkormányzati tisztviselő, vagy felhatalmazott ügyvéd hitelesíthet. **Cseh állampolgárokon kívül más személy csak öröklés, ajándék vagy házasság útján szerezhet tulajdont.** Öröklés esetén a föld az özvegy és a gyermekek között oszlik meg. A földbérlet futamideje 1-10 év.

**Észtországban nincs földderogáció** az unió többi állampolgárával szemben. A külföldiek 10 hektárt meghaladó földvásárlását ugyanakkor a helyi önkormányzatnak jóvá kell hagynia. A gazdasági társaságok azonban itt sem juthatnak tulajdonhoz. A földbérletre nincs korlátozás, a maximális időtartam 99 év.

**Lengyelországban** a földforgalmazás során a 300 hektáros nagyságú családi gazdaságok élveznek elsőbbséget megfelelő végzettséggel rendelkező irányító személy esetében. **A külföldiek földvásárlása a mezőgazdasági és vidékfejlesztési minisztérium jóváhagyásával történhet.** A földbérlő alapvetően nem élvez elővásárlási jogot.

<sup>44</sup> Forrás: [www.szmm.gov.hu/download.php?ctag=download&docID=11940](http://www.szmm.gov.hu/download.php?ctag=download&docID=11940)

**Lettorszáiban** a földtulajdon megszerzése mind a természetes személyek, mind pedig a jogi személyek részére rendelkezésre áll, a következő feltételek mellett: **lett állampolgárság**, állam, önkormányzat, állami és önkormányzati vállalat, olyan társaságok, melyek saját tőkéjének több mint fele állampolgári, vagy állami, vagy önkormányzati tulajdon, vagy azok Lettországgal szerződéses viszonyban vannak.

**Litvániában a 3 éve folyamatosan az országban tartózkodó**, mezőgazdasági tevékenységet végző **külföldiek földvásárlása engedélyezett**. Az örökbeadás végrendelet alapján történik, ha az örökös 10 éven belül értékesíteni kívánja a földet, a következő örökös elővásárlási jogot élvez.

**Romániában a földtulajdon maximum 200 hektár** lehet mind a természetes és a jogi személyek közötti tranzakciónál is, a társtulajdonosnak, a szomszédnak és a bérlőnek elővásárlási joga van, valamint a **külföldön élő román állampolgárok is vásárolhatnak**. Az uniós állampolgárok földvásárlása **engedélyhez kötött**.

**Szlovákiában a minimális gazdaságméret 2000 m<sup>2</sup>**, a földterület használója nem élvez elővásárlási jogot, **csak szlovák állampolgár** vásárolhat földet, illetve az a külföldi, aki legalább 3 éve már az országban él. Az öröklés során 50%-ban az özvegy 50%-ban a gyermekek örökölnek.

**Szlovéniában** a mezőgazdasági földek és erdők esetében **nincs lehetőség külföldiek tulajdonszerzésére**. A földtulajdon-tranzakciókat a tulajdonos kezdeményezésére a helyi minisztériumi képviselőt hagyhatja jóvá. Elővásárlási jogot élveznek a társtulajdonosok, a földhasználók, az első szomszédok, a helyi farmerek, a földalap, a helyi önkormányzat és a helyi mezőgazdasági vállalkozások. Az öröklés végrendelet alapján történik. Több örökös esetén lehetőség van a kompenzálásra, 10 éves futamidő alatt. Az örökös értékesítési szándéka esetén a következő örökösnek elővásárlási joga van.

A felsorolt **külföldi szabályozási példák** eltérőek, mégis szinte kivétel nélkül a mezőgazdaságban **élethivatásszerűen gazdálkodó, képzett gazdálkodói kör** kialakulását, **életképes méretű gazdaság fenntartását**, átadását **kívánják elérni**. A **hazai gyakorlatba** célszerű lenne **átvenni a gazdálkodás képzettséghez kötését**, Dániához hasonlóan, ahol a gazdaság méretének függvényében írják elő a szakképzettség alacsonyabb, vagy magasabb szintjét. Emellett elengedhetetlen a **minimális birtoktest meghatározása** és bevezetése is a föld további elaprózódásának megakadályozása érdekében.

### 3.3. Korösszetétel javítás ösztönzésének uniós tapasztalatai

Az életképes és versenyképes gazdaságok kialakulása érdekében a **nemzetközi jogrendszerben szigorú feltételekhez kötik a gazdaságátadás különböző formáit**. Emellett a fiatal generációt a támogatási lehetőségeken keresztül próbálják meg arra ösztönözni, hogy a hivatásszerű mezőgazdasági tevékenységet válasszák. Valamint az idősebb gazdálkodók számára, a nyugdíjkorhatár elérését megelőzően is kínálnak lehetőséget gazdaságuk átadására.

A második fejezetben tárgyalt korösszetételt javító, gazdaságátadást ösztönző támogatási lehetőségek a 2007-2013-as programozási időszakban szinte minden tagországban rendelkezésre állnak. Máltán, Hollandiában és Szlovákiában sem a fiatal gazdák induló, sem pedig a gazdaságátadás (korai nyugdíjazás) támogatása nem szerepel az intézkedések között<sup>45</sup>, igaz, hogy esetükben

<sup>45</sup> Forrás: Rural development in the European Union Statistical and Economic Information Report 2008. European Union Directorate-General for Agriculture and Rural Development. December 2008. [http://ec.europa.eu/agriculture/agrista/rurdev2008/RD\\_Report\\_2008.pdf](http://ec.europa.eu/agriculture/agrista/rurdev2008/RD_Report_2008.pdf)

a statisztika nem mutat jelentősebb problémát ezen a téren. A többi **24 tagállamban** mindenütt **pályázható a fiatal gazdák induló támogatása, és 16 tagállamban<sup>46</sup> a gazdaságátadás (korai nyugdíjazás) is.** Úgy tűnik, hogy **a mezőgazdaság vonzóvá tételét leginkább a fiatalok bevonásán, ösztönzésén keresztül próbálják meg a legtöbb országban elérni.**

Két ország sajátos megoldásait, a megoldást segítő kormányzati eszközök főbb jellemzőit a következőkben mutatjuk be.

#### *Fiatalok letelepedésének ösztönzése Franciaországban*

Az Unió néhány tagországában már a korábbi programozási időszakokban is elérhetőek voltak az említett támogatási formák, és hatékonyak mutatkoztak. Ilyen Franciaország is, ahol a két támogatási forma mellett a gazdálkodók számára például gazdahelyettesítés is igénybe vehető.

**Franciaországban** annak ellenére, hogy a többi tagországhoz képest az egyéni gazdálkodók korösszetétele kedvezőbb, mégis **nagy hangsúlyt fektetnek a fiatalok letelepedésének ösztönzésére**, illetve hogy minél több aktív keresőt sikerüljön megtartani a mezőgazdaságban. Már **1990-es évektől** kezdődően támogatták mind a fiatal gazdálkodók indulását, mind a korai nyugdíjba vonulást is. **A fiatal gazdálkodók indító** (első gazdaságának létrehozásához nyújtott) **támogatását** Franciaországban **összekapcsolták az idősebb gazdák korai nyugdíjazását ösztönző támogatással.** (Tóth, 2003) Úgy ítélték meg, hogy a két intézkedés együttes alkalmazása hatékonyabban célozza a **közös célokat**, amelyek

- a **birtoktestek elaprózódásának megelőzése,**
- a **gazdálkodás felhagyásának**, a mezőgazdasági művelés alól kieső területek növekedésének **megelőzése,**
- fiatalok vidéki területekről való **elvándorlásának mérséklése.**

Az **első időszakban** (1992-1994) a **korai nyugdíjazás rendkívül népszerű volt** és lényegében **el is érte az előzetesen megfogalmazott célokat**, írja Tóth (2003). Az intézkedés hatása az alábbiakban összegezhető:

- a gazdaságátadás, a gazdálkodás módosítása mintegy 1,6 millió hektárt és **42 800 gazdálkodót érintett**, a tervezett 60 000 fős létszámmal szemben,
- **az érintett terület 70%-án növekedett az átlagos gazdaságméret** (amely az intézkedés bevezetésekor 30 hektár volt!),
- az átadott területek 15%-a tette lehetővé fiatal gazdálkodók gazdaság indítását,
- a terület 1-1%-a erdősítésre került, illetve nem talált új gazdára,
- a gazdaságok átadásába azokat a területeket is bekapcsolták, amelyek az ottani Nemzeti Földalap (SAFER) kezelésébe kerültek.

Az intézkedés **második** (1995-1998) közötti **szakaszának eredményei**, hatásai az alábbiakban összegezhetők:

- az érintett földterület 28%-án valósult meg az átlagos birtokméret növekedése,
- **a földterület 52%-án fiatal gazdálkodók kezdtek el a mezőgazdasági termelést,**
- a területek 20%-a egyéb sorsra jutott (erdősítés, a nemzeti földalaphoz került, „befagyasztották”, kivonták a mezőgazdasági termelés alól),
- a **kedvezményezetttek száma 18 000 fő volt,**

<sup>46</sup> Csehország, Dánia, Németország, Írország, Görögország, Spanyolország, Franciaország, Olaszország, Ciprus, Lettország, Litvánia, Magyarország, Lengyelország, Portugália, Szlovénia, Finnország.

- általános érvennyel megállapították, hogy az intézkedés lényegében betöltötte a neki szánt szerepet, a szerkezet átalakítás megtörtént, a gazdaságok száma az átlagos méret növekedése mellett csökkent,
- az életképesnek mondható 600-700 ezer francia egyéni gazdaság további csökkentésére már nincs szükség.

A két ösztönző összességében azonban csak részben váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Növekedett ugyan a teljes munkaidőben gazdálkodók átlagterülete (45 hektárról 59-re), és az idősebb gazdálkodók (55-60 évesek) előnyüdjazási támogatása **következtében sokan hagytak fel a gazdálkodással, de földtulajdonuktól nem váltak meg.** A bérleti díjjal szándékoztak nyugdíjukat kiegészíteni, így **a terület növelése szinte kizárólag bérléssel valósult meg.** A gazdálkodók **korösszetételének javulása csak részben történt meg,** csökkent ugyan a gazdálkodók átlagéletkora (65-ről 60 évre), és csökkent az 55 éven felüli gazdálkodók száma, de részarányuk 1997-ben még majdnem 40%-os volt. **Inkább a középkorúak aránya nőtt meg, míg a legfiatalabbaké még csökkent is.** Évente legalább 12 ezer új gazdálkodóval számoltak, de csak 7-8 ezer valósult meg (Pálovics, 2001).

A **2000-2006-os** programozási **időszakban** továbbra is megmaradtak ezek a támogatási lehetőségek, aminek hatására **emelkedett a fiatalok száma, és aránya is.** Egy felmérés szerint **a fiatal gazdák többsége a támogatás nélkül nem kezdett volna bele mezőgazdasági tevékenységbe,** mindemellett, vagy talán emiatt is Franciaország költi a legtöbbet a „fiatalításra”, írja Forgó (2006).

Franciaországban **jelenleg is pályázható mindkét támogatási forma.** A fiatal gazdák letelepedésének támogatása 2009-ben a fiatalok letelepedésének megtámogatására 350 millió eurót különítettek el, 7000 letelepedéssel számolva évente. A **2007-2013-as programozási időszakra összesen 1,2 milliárd eurót, a korai nyugdíjazás programra pedig 65 millió eurót.** A jövőben az innovatív, dinamikus, versenyképes gazdaságok kialakítására és vezetésére alkalmas fiatal gazdák támogatását részesítik előnyben. Annak érdekében, hogy számukra a mezőgazdaság vonzó szakma legyen, a munkafeltételeken kívánnak javítani pl. helyettesítés megoldása, annak érdekében, hogy „szabadságra” mehessen a gazda. „Bár relatíve magas a fiatal letelepedők száma, de leginkább a nehéz munkakörülmények miatt, sajnálatos módon sokan közülük rövid időn belül fel is hagynak a mezőgazdasági tevékenységgel” véli Bruno Ledru a Francia Fiatal gazdák elnöke (in Pallaga, 2008).

2008-ban az MSA<sup>47</sup> szervezésében és Franciaország EU Elnökségének keretében került megrendezésre Párizsban a „Minőségi agrárfoglalkoztatás felé” című konferencia. A konferencián elhangzott előadók mindegyike felhívta a figyelmet arra, hogy az Unió országaiban a mezőgazdaság egyik problémája a gazdálkodói réteg korösszetételének kedvezőtlen alakulása. Ennek tükrében továbbra is fontosnak tekintik a fiatal gazdálkodók indulásának, valamint az idősebb gazdálkodók gazdaságátadásának támogatását és egyéb olyan lehetőségeket szeretnének kidolgozni, ami a fiatalok körében népszerűsíti a mezőgazdaságot.

2009 májusában egy párizsi agrárkamaraí attaséi értekezlet a jelenlegi világgazdasági válság hatásainak tompításáról szólt. (Pallaga, 2009). Az értekezleten a fiatal gazdák letelepedése volt a fő téma, melynek keretében a franciá, a belga, valamint a magyar tapasztalatokat tárgyalták a résztvevők. Az értekezleten Rémi Bailhache a La Manche megyei Agrárkamara elnöke elmondta, hogy **Franciaországban 2009. január 1-től új rendelkezés lépett életbe a fiatal gazdák letelepedésével kapcsolatban,** melynek keretében lehetőséget kívánnak adni arra, hogy támogatásban részesüljön, és fiatal gazdaként letelepedhessen.

<sup>47</sup> Mutualité Sociale Agricole – Mezőgazdaságból Élők Társadalombiztosítója.

A korábbi 6 hónapos szakmai gyakorlaton, valamint ezen felül kimondottan a letelepedést előkészítő szakmai gyakorlaton való kötelező részvételt **személyre szabott szakmai felkészülési tervre** módosították. Eszerint felmérik a fiatal gazda 5 évre szóló üzleti tervének megvalósításához szükséges szakmai tudást, és ennek figyelembevételével határozzák meg milyen szakmai képzésen, gyakorlati programon kell részt vennie. A fiatal gazda csak azt követően juthat hozzá a letelepedési támogatáshoz, illetve kedvezményes hitelekhez, ha az üzleti tervét és a szakmai felkészültségét a megyei FM Hivatal és a Megyei Mezőgazdasági Orientációs Bizottság elfogadta. Az üzleti tervvel kapcsolatos elvárás az, hogy lehetőség szerint innovatív legyen, pozitív hatással legyen a környezet védelmére és az adott terület attraktivitására.

Az új rendelkezés értelmében 10-ről **5 évre módosították a gazdaság működtetését érintő kötelezettségvállalást**. A gazdaság jövedelmezőségével kapcsolatos viszont háromról öt évre növelték. **A kapható letelepedési támogatási összegek értéke nem változott**: Sík területen: 8000-17 300 euró között, Kedvezőtlen adottságú területen (hegyvidéket leszámítva): 10 300-22 400 euró között, Hegyvidéki területeken: 16 500-35 900 euró között.

A fiatal gazdák letelepedését támogató intézkedésen kívül **a gazdálkodóknak** továbbra is változatlan feltételek mellett **lehetőségük van kedvezményes, állam által támogatott hitelek felvételére**. A maximálisan felvehető hitel síkvidéki területen 11 800 euró, más területen 22 000 euró. A hitel visszafizetésének maximális futamideje 15 év, a hitelkamat mértéke kedvezőtlen adottságú területeken 1%, máshol 2,5%. Ezek a kamatterhek a piaci kamatterhekhez képest igen vonzóak.

Paul Depauw **Belgium Wallon** Régiójának mezőgazdasági attaséja az említett értekezleten elmondta, hogy **régiójában a gazdálkodók 78%-a 55 évnél idősebb és 10 gazdából 7-nek nincs utóda**, emiatt nagy hangsúlyt fektetnek **a fiatal gazdák indulásának támogatására, így az EMVA források 30%-át fordítják** erre az intézkedésre. Az intézkedés keretében szakirányú végzettséggel, rendelkező, már meglévő gazdaság vagy új gazdaság tulajdonjogát első ízben átvevő, 20-40 év közötti gazdákat támogatnak **maximum 45 ezer euró tőke- illetve plusz 10 ezer euró kamattámogatással**. A támogatás megszerzésének feltétele továbbá a gazdaság fejlesztéséről szóló üzleti terv benyújtása, az érvényben lévő agrár-környezetgazdálkodási követelmények betartása. A támogatás gépek, berendezések, állatállomány, épületek, raktárkészletek megszerzésére, vásárlására fordítható 20 000 euró értékig, műtrágya készlet megvásárlására maximum 350 euró/hektár, lábon álló növényi kultúra vásárlására maximum 750 euró/hektár értékhatárig. Az intézkedéssel a gazdálkodók körstruktúrájának javítását, illetve versenyképes gazdaságok kialakulását szeretnék elérni.

#### *Korai nyugdíjazás program finn tapasztalatai*

Nagy hangsúlyt fektetnek a gazdaságátadás támogatására **Finnországban** is, ahol a gazdálkodók **korai nyugdíjazásának** programja **két fő célt szolgál: egyrészt megkönnyíti a gazdák számára az átadást a gyermekeik számára**, ezzel elősegítve **a gazdaság családon belül maradását, másrészt** a gazdaság átadásával **versenyképes méretű gazdaságok kialakulását segítik elő**. (Kyösti Pietola, 2002) A tagországban a csatlakozás előtt a gazdaságok legfőbb problémája a magas termelési költségek mellett a kis üzemméret volt. A gazdaságok nem tudták az új technológiákat kellő hatékonysággal alkalmazni, így versenyhátrányban voltak a közös piacon. A versenyképes üzemméret kialakítására számos ösztönző programot kínált a politika. Ezek egyike volt a korai nyugdíjazás programja.

**Pietola (2002)** és társai **kutatást végeztek**, mely során azt vizsgálták, hogy a korai nyugdíjazás program hogyan befolyásolja a gazdálkodók döntését abban, hogy felhagynak a gazdálkodással. Ösztönzi-e a gazdálkodókat egy bizonyos életkorban ez a jövedelem-kiegészítés abban, hogy a gazdálkodással felhagyjanak. A kutatás **megállapítja, hogy a gazdálkodók életkorának emelke-**



désével, a gazdaságok méretének növekedésével a korai nyugdíjazás ösztönző ereje csökken, viszont a termelési költségek emelkedése, a termelői árak csökkenése megnöveli a gazdaság továbbadási szándékát. Emellett megállapítják, hogy a tapasztalatok szerint amennyiben nem történik meg időben a gazdaságok átadása például családon belül apáról fiúra, úgy a fiatalok szinte biztosan más ágazatban keresik a megélhetésüket, ahol például több a szabadidejük.

**Finnországban 1974 óta** több olyan programot indítottak, mely a gazdálkodók korösszetételét hivatott javítani. Egyik ilyen a gazdálkodók korai nyugdíjazásának lehetősége, melynek célja a gazdálkodás folytatásának fenntartása a családi gazdaságokban, valamint a mezőgazdaság versenyképességének javítása volt. A program keretében **az 55-64 év közötti gazdálkodók, akik eladták, átadták, vagy bérbeadták gazdaságukat fiatalabb gazdálkodóknak, jövedelempótló támogatásban részesültek.**

A támogatás **egy ideig nagyon népszerű volt**, 1980-1990 között volt a legmagasabb a támogatásban részesültek száma, 1990-ben két és fél ezer gazdálkodó vett részt a programban. **Ezt követően évente csökkent** a beadott pályázatok száma, és 2003-ban már csak 603 fő vette igénybe a támogatást. Ezzel egyidejűleg a fiatalok közül is egyre kevesebben kezdtek mezőgazdasági tevékenységbe, így **a gazdálkodók átlagéletkora 10 év alatt 45-ről 47 évre növekedett.** (Minna, 2005). Minna vizsgálta mi befolyásolja a gazdálkodókat tevékenységük felhagyásában, és azt tapasztalta, hogy azok a gazdálkodók, akik házastársukkal egy időben érték el a nyugdíjkorhatárt nagyobb valószínűséggel hagytak fel a gazdálkodással és adták át a gazdálkodásukat, mint azok, akik házastársa még aktív foglalkoztatott volt. Emellett megállapítja, hogy a gazdaság méretével a tevékenység abbahagyásának szándéka erősödik.

**2007-től Finnországban egy újabb periódus kezdődött el**, melyben még **nagyobb hangsúlyt kap ez a támogatási forma.** A **2007-2013-as** programozási **időszakban** uniós forrásból **73 millió eurót szánnak a fiatal gazdák induló, valamint 25 millió eurót a gazdák korai nyugdíjazásának támogatására**, ami együttesen a teljes uniós forrásuk 6%-át teszi ki.

**Egy a fiatal gazdák jövőjéről szóló jelentéstervezet** (Donato, 2008), mely a KAP reform tükrében elemzi az érintettek jelenlegi helyzetét és **jövőre vonatkozó** lehetőségeit megállapítja, hogy az Unió elsődleges célja a fiatalok mezőgazdasági ágazathoz való hozzáféréseinek támogatása a korstruktúra javítása, valamint az ágazat dinamikusabbá tételének biztosítása érdekében. A gazdálkodók korösszetétele általánosan kedvezőtlennek, néhány déli országban kritikusnak tekinthető, emiatt **továbbra is indokolt fenntartani** azokat **az intézkedéseket**, melyek ezen javítani tudnak. Ezek egyrészt az EMVA által társfinanszírozott támogatási intézkedések, másrészt a közösségi képzési, vagy kutatási programokkal, vagy közvetlenül az Unió által irányított egyéb intézkedések (fiatalok induló, szakképzés valamint idősebb gazdálkodók korai nyugdíjazásának támogatása).

A jelentés megállapítja, hogy az 1698/2005 EK rendelet a fiatal gazdák induló támogatása a korábbi évektől eltérően az üzleti tervvel rendelkező fiatalokra figyel, mivel az abban szereplő mutatókkal igazolható a finanszírozandó tevékenység megvalósíthatósága, jövedelmezősége. Egyseri támogatásként 40 ezer euróban maximalizált a támogatási összeg, valamint az induláshoz kapcsolódó költségek fedezésére felvett hitel kamattámogatásaként is felvehető az összeg, de a kettő együtt kombinálva maximum 55 ezer euró lehet. A szakképzési és tájékoztatási támogatás célja az ismeret fejlesztése és az újító gyakorlatok terjesztése a minőségi termelés, a talaj – mint komplex erőforrás – állapotának megőrzése és javítása, valamint a fogyasztói igényeknek való megfelelőbb termelési módok alkalmazása érdekében, valamint a jövedelmezőbb mezőgazdasági üzem irányítására való felkészítés. A korai nyugdíjba vonulás támogatás kétféle lehet. Az egyik esetben legfeljebb

180 ezer euróval (évente 18 ezer euróval) támogatható a mezőgazdasági termelő, aki felhagy a tevékenységével és gazdaságát átadja egy másik mezőgazdasági termelőnek, valamint 40 ezer euróval (évente 4 ezer euróval) a mezőgazdasági munkavállaló, aki az átadást követően végleg felhagy a mezőgazdasági munkával.

Az Unió valamennyi tagországában jelentős probléma a mezőgazdasági tevékenység beindításához szükséges költségek magas szintje, ami a fiatal mezőgazdasági termelők nagyarányú eladósodottságához vezet. Emiatt a jelentés szerint sokszor hiábavalóak a támogatások által megvalósult erőfeszítések, a hatások minimális szinten mutatkoznak. **A jövőben így nagyobb hangsúlyt kell fektetni a tevékenység diverzifikálásának támogatására.** Erre különböző ösztönzőket javasol törekedve a földterületek társasági formában történő irányítására (pl. kft, szövetkezés, stb.). **A fiatal gazdák induló támogatásánál 50-ről 60%-ra szükséges a közösségi hozzájárulást emelni.** Ez azért is elengedhetetlen, véli a jelentés, mert a fiatal gazdálkodók dinamikusabbak, erősebb az innovációra való hajlamuk az idősebbekkel szemben, így nagyobb versenyképességet tudnának elérni. A fiatal mezőgazdasági termelők felelősek az európai mezőgazdaság jövőjéért így **elengedhetetlen számukra az éghajlatváltozás kihívásaival szembenézni.** Ennek érdekében **a környezetvédelmi előírások megvalósítását, betartását a jövőben még szigorúbban kell kezelni.**

## 4. Üzemi szintű vizsgálati eredmények

A téma aktualitása a statisztikai adatok, az elmúlt években tapasztalt korcsoportok szerinti tendenciák ismeretében vitathatatlan. Arra, hogy a gazdálkodók korösszetételéből adódóan az elkövetkező néhány évben valóban várható-e egy erős kivonulási szándék, és az milyen következményekkel járhat, csak egy empirikus vizsgálat adhat választ. Erre a válaszáadásra törekedve próbált a kutatás olyan gazdaságokat elérni, melyek vezetői, tulajdonosai az elkövetkezendő 5-10 évben a „visszavonuló” gazdálkodókat képviselik, hiszen leginkább ők tudnak választ adni ezekre a kérdésekre.

A vizsgálatban szereplő gazdaságok száma alapján a minta nem reprezentatív, és általánosítható következtetések nem vonhatók le az eredményekből. Azonban a kérdésekre adott sokszor nagyon is egyöntetű válaszok alapján felvázolhatóak a két gazdaságtípus alapvető/legfontosabb jellemzői, problémái a gazdaságátadás során felmerülő kérdésekkel kapcsolatban. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a **vezető és/vagy tulajdonosváltás eltérő módon érinti a két gazdaságtípust.**

### 4.1. A társas gazdaságok empirikus vizsgálata

A módszertani fejezet leírja, hogy a vizsgálatban szereplő gazdaságok kiválasztásánál a rendszerváltás előtt működő szervezetek mintegy utódgazdaságainak tekinthető nagyobb társaságok elérése volt az elsődleges cél. Emellett pedig azon vezetőké, akik korukból adódóan (55 éven felüliek) az elkövetkezendő 5-10 évben a visszavonuló réteget képviselhetik. Ebben segítséget jelentett a Mezőgazdasági Szövetkezetek és Termelők Országos Szövetsége (MOSZ), akik eljuttatták számunkra a feltételeknek megfelelő, a témával kapcsolatban szívesen nyilatkozó gazdaságvezetők elérhetőségét.

**A kutatás során 22 társas gazdaság vezetője válaszolt a kérdésekre az ország 10 megyéjéből.**

A megkeresett gazdaságok **szövetkezetként (7), Kft-ként (7), vagy Rt-ként (8), végzik tevékenységüket.** Alakulásuk (átalakulásuk) éve **a 90-es évek elejére, közepére** tehető. A gazdaságok összesen **57 ezer hektáron kezdtek el gazdálkodni (5. táblázat), mely 2007-re kétharmadára esett vissza,** a saját tulajdon<sup>48</sup> szinte 100%-os visszaesése, valamint a bérelt terület közel 20%-os csökkenésének eredményeként. **A tapasztalatok szerint a földbérleti szerződések lejártakor a tulajdonosok egy része az elmúlt években nem élt a hosszabbítás lehetőségével,** ami egyrészt a családok anyagi háttérével és a földárak, valamint földbérleti díjak jelentős emelkedésével függ össze. Előfordul, hogy **tőkeerős befektetők** megvásárolják a társaság által bérelt földeket és kiviszik azt a társaságból, saját gazdaságot létesítve.

**A gazdaságok állatállományában is állatfajonként eltérően, de jellemzően csökkenés tapasztalható.** Az indulás évéhez képest a vizsgált gazdaságokban **legkevésbé a szarvasmarha állomány (13%-kal), a sertésállomány jelentősebben,** mintegy a felére esett vissza, a **baromfi ágazat pedig teljes egészében leépült.** Ennek háttérében minden gazdaságban legfőképpen az állattenyésztési ágazatok jövedelmezőségi szintjének jelentős csökkenése áll.

<sup>48</sup> A Földtörvény szerint belföldi jogi személy, vagy jogi személyiséggel nélküli más szervezet által 1994. július 27.-ét megelőzően vásárolt föld tulajdonjogát a jogutód szervezet megszerezheti.

A **foglalkoztatottak számában szintén csökkenés** mutatható ki, az induláskor a gazdaságok összesen 2746 főt foglalkoztattak állandó alkalmazottként, mára ez a szám **kevesebb, mint a felére esett vissza**. Időszaki alkalmazott pedig szinte alig néhány gazdaságban található. A gazdaságvezetők többsége ezt a technikai-technológiai színvonal emelkedésével és a termelési szerkezet egyszerűsödésével együtt járó létszám-racionalizálás kényszerűségével magyarázza.

5. táblázat

A vizsgálatban szereplő gazdaságok legfontosabb adatai

Megnevezés	Induláskor	2007	Változás mértéke az indulás évéhez képest	Változás az indulás évéhez képest, %
<b>Összes földterület, ha</b>	<b>56 740</b>	<b>36 226</b>	<b>-20 514</b>	<b>63,8</b>
ebből: bérelt terület, ha	42 225	35 775	-6 450	84,7
saját tulajdon, ha	12 053	429	-11 624	3,6
<b>Foglalkoztatottak száma (fő)</b>	<b>2 746</b>	<b>1 187</b>	<b>-1 559</b>	<b>43,2</b>
állandó alkalmazott	2 496	1 174	-1 322	47,0
időszaki alkalmazott	130	13	-117	10,0
<b>Állatállomány (db)</b>				
szarvasmarha	10 134	8 818	-1 316	87,0
sertés	23 821	12 418	-11 403	52,1
juh	1 500	950	-550	63,3
baromfi	364 893	0	-364 893	0,0
egyéb	0	0	0	0,0

Forrás: Kérdőíves felmérés 2008. AKI

A termelési erőforrásokban mutatkozó visszaesések mellett **a gazdaságok termelési eredményeiben fejlődés** és növekedés **tapasztható, amit** a megkérdezett gazdaságvezetők többsége – a 22 gazdaságvezetőből 18 – **az uniós csatlakozással elérhető támogatások elnyerésének**, ennek **eredményeként** az infrastrukturális feltételek javulásának, a piaci környezet pozitív irányú változásának tulajdonít.

A vizsgált gazdaságok élén – egy gazdaság kivételével, ahol tulajdonosi érdekeltség nélküli a vezető – álló vezető, irányító (kisebb-nagyobb részarányban) egyben tulajdonosa is a társaságnak. Néhány gazdaságot kivéve **a gazdaságok zömében (16-ban) nincs többségi tulajdonos**. A gazdaságok vezetőinek fele szerint a jövőben **a felső vezetés körében növelni szükséges a tulajdoni arányt**, de ehhez **nem rendelkeznek** megfelelő **tőkeerővel**.

A megkeresett társaságok élén álló **vezetők átlagéletkora 60 év**, 4 társaság esetében pedig 70 éves is elmúlt a gazdaságot irányító. A gazdaságvezetők túlnyomó többsége felsőfokú iskolai és mezőgazdasági végzettséggel rendelkezik, a megalakulás óta, vagy még a jogelőd szövetkezet elnöki posztját folytatva irányítja a társaságot.

A generációváltás aktualitását minden megkérdezett vitathatlannak ítélte meg, a legtöbben úgy vélték, hogy a társaságuknál a vezető korától függően 5-10 éven belül aktuális kérdéssé válik az utódválasztás. A gazdaságvezetők többsége úgy ítéli meg, hogy a visszavonulás előkészítése nem megfelelő. Megtörténik ugyan az elhatározás, az utódok felkészítése azonban már hiányzik. A felkeresett társaságokban elsősorban a gazdaság fenntartására, fejlesztésére, stabilitására törekednek. A megkérdezettek közül néhányan úgy vélik, hogy egy stabil gazdaság élére meg fogják találni a megfelelő utódot, és nem az utódlás folyamata befolyásolja majd a gazdaság folytonosságát, sokkal inkább a kiszámíthatatlan piaci, időjárási körülményektől kell tartani. Ahhoz pedig, hogy a gazdaság stabil legyen elengedhetetlen annak folyamatos technológiai fejlesztése, esetleges bővítése. A vizsgált gazdaságokban – a megkérdezett gazdaságvezetők elmondása szerint – az elmúlt években történt fejlesztések inkább a gazdaságok fennmaradása, mint a jövőbeni átadás érdekében történtek.

A társasági formából, a tulajdon megosztottságából eredően a vezetők többsége nem jogosult egy személyben dönteni utódjáról, ugyanakkor valószínűsítik, hogy meghatározott személyre tett javaslatukat a tulajdonostársak elfogadják, és megszavaznák jelöltjüket.

Néhány társaságnál tapasztalható, hogy fiatal, kezdő szakembereket vesznek fel a társasághoz, akik fokozatosan ismerkednek meg a gazdaság felépítésével, működésével, és mintegy „ranglétrát végigjárva” kerülhetnek az idő előrehaladtával a gazdaságok felsővezetői közé. Ez azonban nem általános, a legtöbb gazdaságban nincs tudatos felkészítés, hiányoznak a fiatal szakemberek, a nyugdíjba vonuló elnök, igazgató helyébe lépő vezető pedig sokszor már maga is elmúlt 50 éves, így a korszerkezet javulásáról nem beszélhetünk.

A vizsgált gazdaságok több mint felében nincs kiszemelt utód a vezetői pozícióba, néhány esetben előfordul, hogy van lehetséges 30-40 év közötti középvezető, aki szóba jöhet új vezetőként, de ez még a jövő kérdése. Azokban a társaságokban, amelyekben viszont van, ott jellemzően több éve a gazdaságon belül dolgozik, fokozatosan vonják be a döntési mechanizmusokba, stratégiai kérdésekbe, így biztosítva a gazdaság folytonosságát.

Az utódlás, a generációváltás kérdése a gazdaságvezetőket nem kizárólag a felső vezetésben érinti. A megkérdezettek arról számoltak be, hogy gyakran a fizikai dolgozók, szakmunkások hiánya még jelentősebb nehézséget okoz a gazdálkodás folytonosságát illetően. Nincs traktoros, kombájnvezető, hiányoznak a gépszerelők, géplakatosok és egyéb fiatal szakképzettek.

A legtöbb megkérdezett vezető úgy véli, hogy az utánpótlás nélkül maradt társaságokban a gazdaság méretének csökkenése, kisebb gazdasági egységekre való bomlása, egyes gazdaságok eladása jelezhető előre. Ezzel egyidejűleg a dolgozói létszám leépítése várható, ami megnövelheti a helyi munkanélküliséget, mivel a legtöbb gazdaság vonzáskörzetében nincs meg a felszívóárgazat a kikerültek foglalkoztatására. Így a népesség falvakból való városokba vándorlása várható, vagyis a vidék elnéptelenedésének veszélye tovább fokozódik.

A megkérdezett gazdaságvezetők mindegyike családos, általában 2 gyermekes szülő. A 22 gazdaságvezető 46 gyermeke közül 11-nek van valamilyen mezőgazdasági képesítése, a többi gyermek egészen más területen tanult, és helyezkedett el. A vizsgált gazdaságokban csak egy esetben találkoztunk azzal, hogy a gyermek is részt vesz a gazdaság tevékenységében, ott azonban a társaság a család többségi tulajdonában van. Azok a gyermekek, akik mezőgazdasági képesítést szereztek, a legtöbb esetben vagy magángazdálkodásba kezdtek, vagy egy-két esetben a mezőgazdasági felsőoktatásban vesznek részt, de az is előfordult, hogy mezőgazdasági végzettséggel a versenyszférában helyezkedtek el.

A gyermekek egy része más településen, vagy külföldön telepedett le, esetleg még túl fiatal ahhoz, hogy tudja, mit akar a jövőben tenni. A legtöbb gazdaságvezető azonban **a mezőgazdaság vonzerejének hiányát** jelölte meg legfontosabb indokként arra, hogy miért nem követi a gyermek az apa tevékenységét. Emellett a jelentős **időbeli leterheltség**, az **alacsony tulajdoni hányad** (gazdaságvezető nincs többségi tulajdonban), valamint **a mezőgazdaság jövedelmezőségi helyzete** egyaránt **más irányba tereli a fiatalokat**. A gazdaságvezetők többsége úgy véli, hogy a mezőgazdasági tevékenység elhivatottság nélkül nem végezhető jól.

A legtöbb gazdaságban emellett arról számoltak be a vezetők, hogy nem csak a felső, de **a középvezetői réteg családjaiban is igen kevés gyermek választja az agrárpályát**.

A jelenleg nyugdíj előtt álló korosztály egy-egy gazdaság esetében meghatározó vezetői szerepe mellett a tulajdon jelentős részét birtokolja, ami a gazdaság további sorsára nézve döntő befolyással van. A megkérdezettek többsége úgy vélte, hogy **gyermeke/i a tulajdoni részesedését mindenképpen megtartaná, de a vezetést, az irányítást más szakemberre, menedzsmentre bízna**.

#### 4.1.1. Az vezetéváltás motiváló tényezői, nehézségei

A gazdaságvezetői pozíció átadásakor **három kérdés** merül fel: **mikor, kinek, és milyen módon?**

Az első kérdés megválaszolása legtöbbször a vezető döntésén múlik, ugyanakkor a megkérdezettek zöme elismeri, hogy **nem könnyű megválniuk „életük munkájától”**. A többség a nyugdíjkorhatár elérését követően is megmarad pozíciójában (természetesen amennyiben bizalmat szavaznak a tulajdonostársak), és úgy vélik, hogy **amíg egészségük engedi, és a vezető-választáson bizalmat kapnak, addig nem szándékoznak átadni az irányítást** a következő generációnak.

**A kinek kérdése** a vizsgált gazdaságok zömében leginkább a gazdaságban már jelen lévő fiatalok felkészültségétől is függ, attól, hogy közöttük van-e szakmailag felkészült, gyakorlati tapasztalattal rendelkező olyan szakember, aki a gazdaság vezetését átveheti, és ugyanúgy el tudja majd látni, mint a leköszönő vezető.

A gazdaságvezetők többsége arról számolt be, hogy **a fiatalok hiányoznak** a gazdaságokból. **Ahol mégis megvan** a már kijelölt utód, **ott az érintettek véleménye szerint szükség lenne arra, hogy** az utód napi szinten a gazdaságvezető mellett legyen, hogy lássa, tapasztalja meg a döntések meghozatalának hátterét, folyamatát. Ebben az időszakban azonban helyére új szakembert kellene felvenni, viszont így már két fő bérezését kell megoldani, ami nehézséget jelent.

A gazdaságvezetők véleménye szerint **a fiatalok nehezen vállalják fel a gazdálkodással járó körülményeket**, egy gazdaság élére állásával együtt járó feladatokat, időbeli leterheltséget, emiatt **kevesen vannak, akik lehetséges utódként szóba jöhetnek**.

Emellett számos problémát vet fel a **tulajdonosi érdekeltség hiánya** a fiatalok körében, vagyis eljutottunk a hogyan kérdéséhez. A kivonuló vezetői réteg jelentős tulajdoni érdekeltséget tudhat magáénak. **A vezetői pozíció átadásával azonban nem mindig jár együtt a tulajdoni hányad átadása**. Így **az új, fiatal vezető** tulajdoni érdekeltség nélkül veszi át az irányítást, és ahhoz, hogy megfelelően motivált legyen a gazdaság stabilitásának fenntartásában, **a jövedelmi szintjén kell erősíteni**. A vizsgált gazdaságok azonban ezt nem tudják teljesíteni. Ugyanakkor **a fiatalok sem rendelkeznek olyan anyagi forrásokkal**, melyek lehetővé tennék tulajdonossá válásukat.

Azokban az esetekben, **amikor** a leköszönő, tulajdonosi körből kikerült **vezetők** pozíciójukkal egy időben **tulajdonosi érdekeltségüktől is megválnak**, egyre többször **tapasztalható mezőgazdaságon kívüli befektetői réteg megjelenése**. Ennek következményeként **a mezőgazdaságban egy tulajdonosi érdekeltség nélküli irányítás alakulhat ki**. A vizsgált gazdaságok közül egy-kettőben már jelenleg is van (kisebb-nagyobb arányú) mezőgazdaságon kívüli résztulajdonos.

A tulajdonosi érdekeltség nélküli gazdaságvezetés jelenthet-e problémát a mezőgazdaságban? Erre a kérdésre válaszolva a tulajdonosi érdekeltség és a tulajdonosi funkció nélküli vezetők (menedzsment) érdekeltségéből kell kiindulni. A két fél érdekei némileg eltérnek egymástól. **A tulajdonos legfontosabb érdeke a tőke befektetésének megtérülése**, így az osztalékképződés, abból **minél nagyobb részesedés**, a vagyon hatékony működtetése, **beleszólás** lehetősége **a vállalat irányításába**, döntéseibe (Marosán, 2006). Emellett **a tulajdonosi funkciókkal nem rendelkező vezető érdeke a munkahelyének stabilitása, elfogadható jövedelemi szint** elérése, bizonyos fokú **függetlenség a gazdaságot érintő döntésekben**. Addig nem is jelent problémát ez a gazdaságirányítási forma, amíg a két csoport nem kerül érdekellentétbe. A probléma akkor jelentkezhet, amikor például egy üzembrész bezárása, vagy jelentős létszámleépítés vagy más olyan kérdés vetődik fel, melyek megoldását egymásnak ellentmondóan ítélnék és oldanának meg a tulajdonosok, illetve a vállalatot irányítók.

A probléma jellege nem sokban tér el a többi szektorban tapasztalható ebből adódó problémától. A mezőgazdaság specifikusságából adódóan azonban van némi különbség, hiszen amíg egy ipari egységet (gyártósort) egyik napról a másikra be lehet zárni, addig egy mezőgazdasági társaság például tejelő tehéntelepének felszámolása nem megy ilyen könnyen.

#### 4.1.2. Az ideális utód jellemzői

Erre a kérdéskörre szinte az összes megkérdezett vezető a mezőgazdasághoz való **elhivatottságot** említette elsőként. A jó utód nem hasonlítja össze az elérhető jövedelem és a munkaidő arányát más ágazatban megszerezhető jövedelem és munkaidő arányával.

A **szakmai felkészültség** elengedhetetlen követelményként merült fel minden megkérdezett válaszában, valamint legyen tisztában a szakmához szorosan kapcsolódó jogszabályi feltételekkel, legyen pénzügyi ismerete, ismerje a piaci körülményeket, és napi szinten tájékozódjon a mezőgazdasághoz kapcsolódó eseményekről. **Előnyt jelent**, ha az utód **kiterjedt kapcsolati tőkével** rendelkezik, ami például a támogatási források elérésében, a különböző engedélyezési folyamatok gyors ügyintézésében valósul meg.

Fontos elvárásként merültek fel a személyi tulajdonságok, mint a **határozottság, következetesség, alázatosság, tolerancia, segítőkészség**, hiszen az alkalmazottak munkamorálja gyakran függ a vezető hozzáállásától. A vezető döntése legtöbbször nem jelent egyszemélyes döntést, így a megfelelő kommunikációs készség, a kompromisszumkészség is fontos szempontot jelent.

A fentiek alapján a visszavonulni kívánó gazdaságvezetők **a mezőgazdaság iránt elhivatott, széleskörű szakmai ismeretekkel rendelkező, jó vezetői készségekkel ellátott emberséges utódra bízna leginkább az irányítást**. Az említett szakmai, és személyes tulajdonságok birtoklója tehát igazi esélyesként indulhat egy gazdaság vezetői pozíciójának megszerzésében, ugyanakkor **több olyan tulajdonság** (pl.: vezetési gyakorlat, szakmai tapasztalat) is van a felsoroltak közül, melyet az utód a „betanítás” során tud megszerezni.

## 4.2. Az egyéni gazdálkodók tapasztalatai

Az egyéni gazdaságok esetében a minta kiválasztása, ahogyan az a módszertani fejezetben is szerepel, az életképesség és a mérhetőkonyság, valamint a gazdaságvezető kora alapján történt. A gazdálkodók elérésében a falugazdászok és az AKI Tesztüzemi Rendszerében szereplő gazdaságok könyvelőirodái segítettek. A módszertani fejezetben ismertetett feltételeknek megfelelő gazdálkodókat előzetesen megkérdezték, hajlandóak-e részt venni egy kérdőíves felmérésben, majd listát készítettek azokról, akik vállalták, hogy válaszolnak kérdéseinkre. A listán szereplő gazdálkodókat előzetes telefonos egyeztetés után személyesen, vagy egyeztetett időpontban telefonon kerestem meg a kérdőív kitöltésére.

**A kutatás során 45 egyéni gazdaságvezetőt kérdeztem meg az ország hat megyéjét, valamint hat régióját érintve.** Mint azt a módszertani fejezetben is említettem, a felmérés nem reprezentatív, ami nem volt célja a kutatásnak. Elsődleges célként szerepelt, hogy megtudjuk tapasztalhatóak-e egyáltalán a gazdaságátadással kapcsolatban problémák, azok milyen szinten és formában jelentkeznek.

A felmérésben szereplő gazdaságok **kétharmada** (27) adózási szempontból **családi gazdaságként működik** egyéni vállalkozó, vagy östermelő gazdálkodóként, ahol a családi munkamegosztás jellemző. A gazdaságok **családi gazdasággá** történő átalakulásának **háttérében** jellemzően (85%) **a kedvezőbb gazdasági, pénzügyi feltételek, illetve** a méretnövekedés **álltak**, a többi esetben, a termelési szerkezet bővülését jelölték meg a megkérdezettek.

A megkeresett gazdálkodók az 1990-es évek elején, közepén kezdtek el önállóan gazdálkodni. A gazdálkodás kialakításakor:

- legnagyobb arányban készpénzes földvásárlás révén (75,6%) jutottak földterületekhez,
- emellett jelentős volt a kárpótlás igénybevétele eredeti tulajdonosként (57,8%), vagy kárpótlási jegy vásárlása révén (53,3%),
- a gazdaságok közel fele (48,9%) a gazdálkodás indulásakor a megvásárolt föld mellé további területeket bérelt, emellett támogatást (45%) és hitelt (42%) is igénybe vettek.

A gazdaságok kétötödében a gazdaságvezető 100%-ban tulajdonosa is a gazdaságának, a többi esetben **a gazdaságvezető tulajdoni részesedése egyéni adottságtól függően 30-90%-os, a fennmaradó tulajdonhányad jellemzően családtagoké.** Ezt a tulajdonosi szerkezetet a megkérdezettek kétharmada jónak, egyharmaduk részben megfelelőnek, vagy átalakításra szorulónak minősítette. Az átalakítás legfontosabb iránya szerintük elsősorban a tulajdon átadása a gyermek részére, illetve a gazdasági körülmények miatt a társasági formára váltás lehetősége is felmerült.

A gazdaságok zömében az irányítási funkciókat maga a tulajdonos gazdaságvezető látja el. A gazdálkodók kétharmada szakirányú végzettséggel rendelkező családtag bevonását tartja előnyösnek, ami azokban a gazdaságokban, ahol a gyermek a gazdaságvezető szerint követi majd apja tevékenységét már most is így működik. A gazdálkodók egy része (13,3%) családtag bevonása mellett külső szakembert is alkalmazna, és közel egyötödük úgy ítélte meg, hogy a tulajdonos irányítása mellett esetenként szaktanácsadói vélemény kikérése a legpraktikusabb megoldás.

A felmérésben részt vett **egyéni gazdaságoknál** szinte minden vonatkozásban fejlődés mutatható ki. A **földterületük több mint kétszeresére** növekedett (6,5 ezer ha-ról 14,5 ezer ha-ra), ezen belül a saját tulajdon közel két és félszeresére (6. táblázat). Az alapítás óta a gazdaságok többségében a méretnövekedéssel **a foglalkoztatottak száma is növekedett**, jelenleg összesen 152 főt foglalkoztatnak, melyek fele családtag.



**A felmérésben részt vevő egyéni gazdaságok néhány jellemzője és változásai**

Megnevezés	Alapítás évében	2007-ben	Változás az alapítás évéhez képest	Változás az alapítás évéhez képest, %
<b>Összes földterület, ha</b>	<b>6 418,6</b>	<b>14 455</b>	<b>8 036,4</b>	<b>225,2</b>
ebből: bérelt terület, ha	3 630,6	7 658,2	4 027,6	210,9
saját tulajdon	2 600	6 585,8	3 985,8	253,3
szívességi földhasználat	188	211	23	112,2
<b>Foglalkoztatottak száma (fő)</b>	<b>82</b>	<b>152</b>	<b>70</b>	<b>185,4</b>
állandó alkalmazott (fő)	45	74	29	164,4
időszakos alkalmazott (fő)	2	6	4	300,0
segítő családtag (fő)	40	77	37	192,5
<b>Állatállomány (db)</b>				
szarvasmarha	1 673	2 750	1 077	164,4
sertés	930	596	-334	64,1
juh	4 230	6 090	1 860	144,0
baromfi	1 200	975	-225	81,3

Forrás: Kérdőíves felmérés 2008. AKI

Emellett az **állatállomány** – a sertés és baromfiágazatot kivéve – tekintetében is fejlődés figyelhető meg. A kivételként említett két ágazat állománya az alakulás évéhez képest 20-36%-kal csökkent ugyan, de (néhány esetet kivéve) nem került teljes felszámolásra, illetve a szarvasmarha és a juhágazat esetében az állomány másfélszeres növekedése mutatható ki.

A pénzügyi adatokból – a válaszadók közül néhányan nem kívánták ezeket az adatokat közölni – nehezen lehet következtetéseket levonni. Azok között azonban, akik mégis megadták pénzügyi adataikat, a **termelési eredményeikben pozitív irányú változások** figyelhetők meg. Ezek a növekedések a gazdálkodók több mint felénél (51,1%) a **pályázható, valamint a közvetlen támogatási forrásokhoz való hozzáférés eredményének köszönhetőek**. A támogatásokkal ugyanis nőtt a technikai színvonal, az infrastrukturális feltételek javultak, ami a termelési eredményekben is megmutatkozott. Emellett többen jelölték még meg a piaci körülmények pozitív változásait (adott években kedvezőbb felvásárlási árak egyes növényfajok esetén), a szaktanácsadói hálózat szolgáltatásainak igénybevételét, a TÉSZ, BÉSZ tagságot, valamint a mezőgazdasági képesítést szerzett családtag bevonását a döntésekbe.

Számos, összesen 36 gazdaságban ugyanakkor az elmúlt öt évben **negatív irányú változások** is történtek, melyek a válaszadók 80%-a szerint leginkább a **piaci** (bizonytalan felvásárlási árak, a szerződési feltételek be nem tartása, állattenyésztési ágazatok veszteségei), **valamint a szélsőséges időjárási körülmények következményei**. Emellett azokban a gazdaságokban, ahol sikertelen volt az uniós fejlesztési forrásokra való pályázat, vagy egyáltalán nem is pályáztak, a fejlesztésre fordítható tőkehiány játszott leginkább szerepet a fejlesztésének elmaradásában.

#### 4.2.1. Gazdaságátadási szándék az egyéni gazdálkodóknál

A mezőgazdaság „férfias jellege” megmutatkozott a felmérés során. **A megkérdezett gazdaságvezetők 6,7%-a volt csupán nő**, és ezekben a gazdaságokban is leginkább a férfiak irányítása alatt folyt a gazdálkodás, a feleség inkább a tulajdonosi funkciót töltötte be (7. táblázat). **A felmérésben részt vevő gazdálkodók átlagéletkora 60 év**, hat gazdálkodó pedig már betöltötte a 70. életévét is. Minden megkérdezett az alapítás óta irányítja a gazdaságot, családos, általában két gyermekes szülő.

7. táblázat

A felmérésben részt vevő egyéni gazdálkodók néhány jellemzője

Megnevezés	Érték
<i>Gazdaságvezetők száma, fő</i>	45
ebből nő, %	6,7
férfi, %	93,3
átlagéletkor, év	60
<i>Legmagasabb iskolai végzettség, %</i>	
alapfokú	2,2
középfokú	51,1
felsőfokú	46,7
<i>Legmagasabb mezőgazdasági végzettség, %</i>	
gyakorlati tapasztalat	20,0
alapfokú	6,7
középfokú	33,3
felsőfokú	40,0
<i>Gyermekek száma összesen, fő</i>	
ebből mezőgazdasági képzésben részesült, %	53,2
jelenleg tevékenyen részt vesz a gazdálkodásban, %	57,4
a tulajdon és az irányítás vélhetően* családon belül marad, %	71,1
csak a tulajdont vennék át, az irányítást másra bíznák	4,4
egyiket sem	8,9
még nem tudja	15,6

\* A megkérdezett gazdaságvezetők véleménye szerint.

Forrás: Kérdőíves felmérés 2008. AKI

A gazdálkodók **több mint fele (51,1%) középfokú végzettséggel rendelkezik, de jelentős (46,7%) a felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkező is**. A mezőgazdasági képzettség terén kicsit szórtaabb kép mutatkozott, ennek ellenére a kvalifikáltabb gazdálkodók aránya a meghatározó. A gazdaságvezetők nagyobb része (37,5%) felsőfokú, illetve középfokú (35%) mezőgazdasági

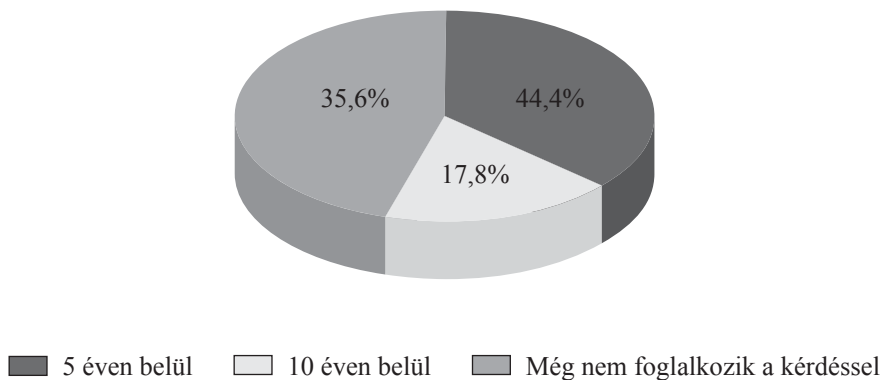
képesítést szerzett, kisebb részük viszont csupán gyakorlati tapasztalattal (22%) rendelkezett. Ezek az értékek azt támasztják alá, hogy egy bizonyos gazdaságméret már megköveteli a magasabb kvalifikációt, nem csak az általános, de mezőgazdasági képzés terén is.

A felmérésben részt vevő **gazdaságvezetők** kétharmada véli úgy, hogy az elkövetkezendő **öt-tíz éven belül** felhagy a gazdálkodással, a gazdaságát átadja a fiatal nemzedéknek (3. ábra).

A gazdálkodók egyharmada (16 fő) egyáltalán nem tervezte a gazdálkodás abbahagyását. Ők leginkább jó egészségi állapotukat, illetve a gyermek átvételi szándékának hiányát, továbbá az átvevő részéről a gazdaságátvétel után fizetendő illetékek magas szintjét jelölték meg. Többen választották, hogy nehéz kiszállni, abbahagyni a gazdálkodást és átadni egy élet munkáját az utódgenerációnak. Ennek okaként leginkább a fiatalok iránti bizalmatlanságot, következőképpen a gazdaság fennmaradásának bizonytalanságát említették. Utóbbi indokot sugallták azok a gazdaságvezetők is, akik egészségi állapotukra hivatkozva a gazdálkodás folytatását önállóan tervezik. Valamennyi gazdálkodó úgy vélte, hogy kedvezőbb gazdasági feltételek (ajándékozási, örökösödési illetékek alacsonyabb szintje), állami ösztönzők (kedvezőbb támogatási feltételek) mellett talán mégis úgy határoznának, hogy teret adnak a fiataloknak, ezen belül négyen abban az esetben is átgondolnák az átadást, amennyiben biztosítva látnák a gazdaság fennmaradását.

3. ábra

### A gazdaságátadási szándék a vizsgált egyéni gazdaságokban



Forrás: Kérdőíves felmérés 2008. AKI

**A gazdálkodással** az elkövetkezendő 5-10 évben **felhagyni szándékozók** (29 fő) fele a gazdaságban jelenleg is tevékenyen részt vevő, szakirányú végzettséggel rendelkező, **általában közvetlen családtagnak ajándékozás útján adná át a gazdaságot**. További 38%-uk még nem tudja, hogyan oldaná meg az átadást, a többi gazdálkodó (4 fő) eladná mezőgazdasággal foglalkozó távolabbi rokonának, vagy helybélinek, és 9 gazdaságban nyilatkoztak emellett úgy, hogy az átadásakor a legkedvezőbb gazdasági feltételeknek megfelelő átadási formát választják majd.

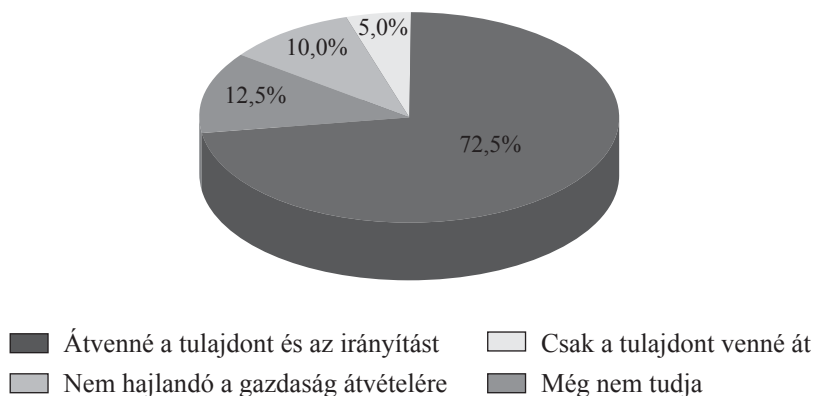
A gazdasági társaságokkal ellentétben **az egyéni gazdaságok zömében az utódgeneráció tudatos felkészítése tapasztalható.** A családokban a gyermekek több mint fele (53,2%-a) részesül, vagy részesült valamilyen mezőgazdasági képzésben, és 57,4%-uk jelenleg is tevékenyen részt vesz a gazdálkodásban. Emellett több gazdálkodó már az elmúlt években a földvásárláskor a gyermek nevére vásárolt, néhányan pályáztak a gazdaságátadást elősegítő uniós forrásokra, azok, akik nem családon belül tervezik az átadást, érdeklődtek a helyi gazdálkodók körében a lehetséges utódot keresve. Csak 4 gazdaságban fordult elő, hogy az utódlás érdekében nem tett semmit a vezető.

#### 4.2.2. Családon belüli utódlás – az utódok felkészültsége, részvétele a gazdálkodásban, átvételi szándékai

A megkeresett gazdaságok vezetőinek háromnegyede azt a választ adta, hogy gyermekei közül valaki biztosan tovább folytatja majd a gazdálkodást. A vezetők 10%-a viszont úgy véli, hogy gyermekei a jövőben nem hajlandók sem a gazdaság irányítási, sem pedig a tulajdonosi funkciók átvételére, további 10% szerint a gyermekek még nem döntöttek erről a kérdésről. A válaszadók 5%-a nyilatkozott úgy, hogy gyermekei a jövőben kizárólag a tulajdonra tartanak igényt (4. ábra). Az utóbbi gazdaságokban rákérdeztünk, hogy a tulajdon átvétele után a gyermek(ek) mit kíván(nak) tenni az átvett földterülettel, gépekkel, berendezésekkel. A gazdálkodók úgy vélték, hogy gyermekeik valószínűleg a földterületeket bérbe adják, a gépek, berendezések, ingatlanokat pedig eladják.

4. ábra

#### A fiatal generáció átvételi szándéka az egyéni gazdaságokban a megkérdezett gazdaságvezetők szerint



Forrás: Kérdőíves felmérés 2008. AKI

A megkérdezett **gazdaságvezetők** közel **háromnegyedénél** tapasztalható, hogy valamelyik **gyermek biztosan hajlandó átvenni a gazdaság tulajdonát és irányítását is egyben.** Ennek tudatában tehát elmondható, hogy ebben a gazdálkodási formában az „apáról fiúra” szálló vagyon a gazdaságok többségében biztosított, **leginkább azon gazdaságok fennmaradása kérdőjelezhető meg, amelyekben az utódok elzárkóznak a gazdaság átvételétől,** a gazdálkodás folytatásáról.

Az utódgeneráció felkészítésével, tudatos előkészítésével kapcsolatban a gazdálkodók osztályozhattak (1-5-ig) néhány tényezőt, mint a gazdaság stabilitásának megteremtését, a megfelelő utód kijelölését, a kijelölt utód bevonását a döntési, pénzügyi folyamatokba, a kijelölt utód jövőre vonatkozó terveinek megismerését, valamint a gazdaságot átadó tapasztalatainak átadását. Szinte minden tényezőt nagyon fontosnak ítélték meg, azaz 5-re értékelték. **A gazdálkodók 80%-a az átadás előtt a legfontosabbnak a gazdaság stabilitásának megteremtését tartotta** és úgy gondolta, ha az utód azt látja, hogy a gazdálkodásból meg tud élni egy-két család is, úgy könnyebben választja ezt a szakmát még akkor is, ha az jelentős időbeli leterheltséggel jár.

Az utódok felkészültségével kapcsolatban a vizsgált gazdaságokban nem beszélhetünk jelentős problémáról, hiszen, amennyiben családonként két gyermeket számolunk, és a válaszok alapján az látszik, hogy a gyermekek fele mezőgazdasági képzésben részesül, vagy részesült, akkor ez azt jelenti, hogy minden családban van olyan utód, akinek megvan a megfelelő szakmai felkészültsége a gazdálkodás folytatására. **Emellett az utóddal rendelkező, gazdálkodással felhagyni szándékozók 90%-a teljes egészében bevonja utódaikat a döntéseibe**, megbeszélik a pénzügyi, stratégiai folyamatokat, tehát a gyermek a gyakorlatban is részt vesz. 8 gazdálkodó a gyermek fiatalságára való tekintettel jelezte, hogy fokozatosan vonja be a gyermekét a döntési mechanizmusokba.

A megkérdezett egyéni **gazdálkodók** a jövőre nézve egyöntetűen **a gazdaság stabil működtetését, életképességének fenntartását várják el az utódaiktól**. Fontos szempontként jelent meg a válaszokban a kockázatkürelő magatartás, a fejlesztés, a piaci folyamatok napi szintű követése, valamint az általuk átadott tapasztalatok figyelembe vétele is.

**A válaszokban fontos elvárásként jelent meg** a gazdaságot átadók részéről, hogy utóduk tartsa szem előtt a gazdaság a család többi tagjának megélhetésében betöltött szerepét, ezzel egyidejűleg soha **ne a pillanatnyi helyzetben megszerezhető nagyobb haszonra** törekedjen, **hanem a gazdaság hosszú távú fenntartása**, talpon maradása legyen **az elsődleges cél**.

#### 4.2.3. A gazdaságátadás kihívásai az egyéni gazdaságokban

A kutatás eredményei alátámasztották azokat a feltételezéseket, miszerint az egyéni gazdaságokban a gazdasági társaságokétól eltérő nehézségekkel szembesülnek a gazdálkodást abbahagyni szándékozók. **A megkérdezett, elkövetkezendő öt-tíz évben tevékenységükkel felhagyni szándékozó egyéni gazdálkodók (29 fő) közül 26-an a gazdaság átadásával, átvételével járó illetékek anyagi teherként jelentkező finanszírozását, a nyugdíjak alacsony szintjét jelölték meg legfőbb akadályként**. Sokan elmondták, hogy várnak még, hátha kedvezőbbek lesznek a gazdasági feltételek arra, hogy a gazdálkodó még életében megoldhassa a gazdaság továbbadását. **A gazdaságok negyedében problémát jelent, hogy földterületük több tagban**, egymástól távol helyezkedik el. Ennél kevesebben (8 fő) a generációk között meglévő szemléletbeli különbséget is nehezítő körülményként ítélték meg.

A „kinek” kérdése az egyéni gazdaságok többségében nem jelent gondot, hiszen az utódok háromnegyede, mint azt az előző fejezetben ismertettük, tovább folytatná a gazdálkodást, illetve már jelenleg is tevékenyen részt vesz a gazdaságban, és a gazdálkodók többsége szinte teljes mértékben be is vonja lehetséges utódját a döntéseibe. Ugyanakkor a többgyermekes családokban felvetődik, hogy melyik gyermek kezébe kerüljön az irányítás. Szerencsésebb a helyzet, ha a gyermekek közül csak egy kíván gazdálkodni, akkor a gazdaság élére ő kerülhet, a testvérek anyagi kárpótlása vagy tulajdoni érdekeltsége mellett. Az utóbbi esetekben a gazdálkodók egy része az irányító gyermekkel szerződés keretében biztosítja a testvéreket illető jogosultságokat. Nagyobb részüknél fel sem merül, hogy a gazdaság irányítását átvevő gyermek esetlegesen kismimmizheti testvéreit.

**A gyermektelen gazdálkodók gazdaságaiban**, vagy ha a gyermekek elzárkóznak a gazdálkodás folytatásától, **a gazdaság jövője nehezen jósolható meg**. A gyermektelen **gazdálkodó-tulajdonos vélhetően az egészségétől függően hagy majd fel a gazdálkodással**, melynek további sorsa nem látható előre. A megkérdezett gazdálkodók többször számoltak be olyan esetekről, amikor egy nagyobb gazdaság tulajdonosa nem tudta még életében megoldani az utódlását, és ez a gazdálkodó váratlan halála után a gazdaság megszűnéséhez vezetett.

Állításuk szerint az örökösök nem foglalkoztak a gazdasággal, nem tudtak megegyezni a földek eladásával, bérbeadásával kapcsolatban, így a földeket nem műveli senki, a gépek, berendezések vagy eladásra kerültek, vagy szintén családon belüli örökösödési viták miatt kihasználatlanul maradtak. A gyermekek érdektelensége esetén a tulajdonosok többsége szintén folytatja a gazdálkodást amíg bírja, később pedig a gyermekei döntésén múlik, hogy a gazdaságot egyben eladják, esetleg a földterületeket megtartják és bérbe adják, és csak a gépeket, berendezéseket adják el, a gazdaság tehát mindkét esetben megszűnik. **Az utóddal nem rendelkező gazdaságvezetők legnagyobb félelme a mezőgazdaságon kívüli befektetői kör megjelenése, ami a tulajdonos-alkalmazott között már most érzékelhető feszültségek fokozódását vonhatja maga után.**

A felmérés során a gazdálkodók jelezték, hogy igénybe vennék a mezőgazdasági termelők gazdaságátadási támogatását, ugyanakkor szinte lehetetlennek látszik a kiírt feltételeknek megfelelni. Többen nehezményezték, hogy a támogatás megszerzése után a gazdaságot átadó nem vehet részt a gazdálkodásban. A gazdálkodók háromnegyede ismerte ezt a támogatási formát, a többiek nem igazán voltak tisztában mi is ez pontosan, ugyanakkor a támogatás feltételeit ismerők fele saját jogú nyugdíja miatt kiesik a támogathatók köréből. A megkérdezettek elmondása szerint a támogatásban való részvétel megkönnyítené a generációváltás folyamatát, mivel annak keretében a földterület illetékmentesen adható át az utódnak.

Miután hazánkban ez a támogatási lehetőség a többször módosított támogatási feltételek mellett sem valósult meg, így fontos alaposan átgondolni hogyan lehet a jövőben ezt az intézkedést hatékonyra, alkalmazhatóvá tenni. A tapasztalatok ugyanis azt mutatják, hogy többen élnének a lehetőséggel, amennyiben a feltételrendszer egyszerűsödne. Véleményem szerint hasonlóan a „Termőföldet életjáradékért” programhoz, itt is megoldást kell találni a saját jogú nyugdíjban már részesülő gazdálkodók számára, hiszen sokan emiatt esnek a jogosultak köréből.

## Összefoglalás, következtetések

A kutatás kezdetén megfogalmazott célok elérése, a feltett kérdések megválaszolása a következőkben foglalható össze:

### *Amit a számok mutatnak*

- A gazdálkodói réteg „előregedése” nem csak hazánkban jelent problémát, de **az Európai Unió más tagországaiban is. Magyarország** nemzetközi összehasonlításban jelenleg a **középmezőnyben** helyezkedik el az idősök arányát tekintve, a hazai mutató 2007-ben megegyezett az uniós átlaggal. Nagyon magas az 55 éven felüliek aránya Portugáliában, Bulgáriában, Olaszországban, illetve Romániában.
- A rendelkezésre álló statisztikai és egyéb irodalmi források alapján hazánkban mind az egyéni, mind pedig a társas gazdaságok tulajdonos-vezetői körében megállapítható, hogy **az idősebbek aránya magasabb a fiatalokénál**. Csak a nagyobb méretű gazdaságok esetében tapasztalható a fiatal korosztályok nagyobb arányú jelenléte.
- **Az elmúlt évek tendenciája** alapján mind a fiatalabb, mind pedig az idősebb korosztály számának csökkenése tapasztalható, ugyanakkor **a fiatalok száma jóval erősebben csökkent**.
- A gazdaságok méretét is figyelembe véve pedig elmondható, hogy **a nagyobb gazdaságokban a fiatalok és az idősök száma egyaránt növekedést mutat, az idősebb korosztály növekedési üteme jóval meghaladja a fiatalokét**.

A számok tükrében tehát megállapíthatjuk, hogy **az idősebb korosztály** esetleges **nagyobb létszámú visszavonulása esetén feszültségek jelentkezhetnek a kellő számú utánpótlás hiánya miatt**. Ez pedig valós veszélyforrást jelent a gazdaságok folytonosságát, fennmaradását illetően.

### *A rendelkezésre álló eszköztár*

Ami a korösszetétel javítását, a gazdálkodók gazdaságátadásának megkönnyítését illeti, meg kell állapítanunk, hogy a rendelkezésre álló eszköztár nem kielégítő.

- A gazdaság-átadásának **jogi háttere** sokszor **megnehezíti az átadást**, és jelentős anyagi terhet ró az átvevőre.
- **Uniós és hazai források** is rendelkezésre állnak ugyan a gazdálkodók számára, és mutatnak is kedvező eredményeket (fiatal gazdák támogatása, földet életjáradékért program), azonban **hiányosak** is. Annak ellenére, hogy **a korai nyugdíjazás** intézkedés már a Nemzeti Vidékfejlesztési Tervben megjelenik, **nem tudott beindulni**, így a hozzá fűzött reményeket sem válthatta be.
- **Az Unió szinte valamennyi tagországában létezik** a fiatal gazdálkodók és a korai nyugdíjazás (gazdaságátadás) támogatása, és **néhány esetben hatékonynak tekinthető**. Ilyen például Franciaország, Finnország vagy Belgium, ahol már vannak pozitív tapasztalatok, és ezekre az intézkedésekre a jövőben még nagyobb hangsúlyt szeretnének fektetni.

### *A gazdaságátadás üzemi szintű tapasztalatai*

Az empirikus vizsgálat részben megerősítette a félelmeket, részben pedig némi optimizmusra ad okot.

- **A társas gazdaságok esetében valóban nagy problémát jelenthet** a gazdaságok tulajdonos-vezetőinek utánpótlása, és esetükben valószínűsíthető a gazdaságok kisebb egységekre bomlása, a tulajdonosi és az irányítási funkciók szétválása.

- **Az egyéni gazdaságok utánpótlása** már **kedvezőbbnek** mutatkozik, de még itt is magas arányú (a vizsgált gazdaságok negyede) az utánpótlás nélküli gazdaságok aránya.
- Az egyéni gazdaságok számára **a családon belüli gazdaságátadás legnagyobb akadálya az ezzel járó illetékfizetési kötelezettség magas szintje.**
- Azokban a gazdaságokban, amelyekben nem sikerül megtalálni a megfelelő utódot **a gazdaság megszűnése, esetleg egy másik gazdaságba való beolvadása** várható. Ennek egyik **pozitív velejárója a másik gazdaság méretének növekedése**, ezzel egyidejűleg versenyképességének javulása, illetve **a földkoncentráció erősödése.**
- A gazdaságok egészét tekintve a kisebb egységekre bomlás, a megszűnés másik következménye a munkaerőigény csökkenése. **A gazdaságokból kikerülő munkaerő elhelyezkedési esélyei általában nagyon rosszak.**



**Irodalomjegyzék**

1. 115/2003. (VII. 29.) Kormányrendelet termőföld állam által életjáradék fizetése ellenében történő megvásárlásáról szóló 255/2002. (XII. 13.) Kormányrendelet módosításáról.
2. 1990. évi XCIII. Törvény az illetékről.
3. 1994. évi LV törvény a termőföldről.
4. 1995. évi CXVII. Személyi jövedelemadóról szóló törvény.
5. 2001. évi CXVI. Törvény a Nemzeti Földalapról.
6. 210/2004. (VII.9.) Kormányrendelet termőföld állam által életjáradék fizetése ellenében történő megszerzéséről.
7. 255/2002. (XII. 13.) Kormányrendelet termőföld állam által életjáradék fizetése ellenében történő megvásárlásáról.
8. 67/2007. (VII.26.) FVM rendelet az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból a fiatal mezőgazdasági termelők számára nyújtandó támogatások részletes feltételeiről.
9. 83/2007. (VII.10.) FVM rendelet az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból a mezőgazdasági termelők gazdaságátadásához nyújtandó támogatás részletes feltételeiről.
10. Agrárium (2007): SzB: Generációváltás – a jövő kulcsa? Agrárium, 2007. október, pp. 14-15.
11. Bárdos B., Edit (2006): Tudatos csapatépítés. Magyar mezőgazdaság, 2006. március 14. pp. 30
12. Bedő, Péter (2006): Generációváltás és tanulóévek. Magyar Mezőgazdaság 2006. március 8.
13. Bedő, Péter (2007): Multifunkciós generációváltás. Magyar Mezőgazdaság. 2007. május 2.
14. Benedek, Fülöp (2005): A magyar földügy a XXI. Század elején. In: „...a birtokolt föld ... a szabadság maga” tudományos ünnepi konferencia az 1945. földreform 60 évfordulója alkalmából. Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum. Debrecen 2005. március 18. 24-26.p. [http://portal.agr.unideb.hu/media/A\\_birtokoltfold\\_178.pdf](http://portal.agr.unideb.hu/media/A_birtokoltfold_178.pdf)
15. Burgerné Gimes, Anna (1998): Földhasználati és földbirtok-politika az Európai Unió országai-ban (I.). Statisztikai Szemle. 1998. április-május. p. 375.-389.
16. Burgerné Gimes, Anna (1998): Földhasználati és földbirtok-politika az Európai Unió országai-ban (II.). Statisztikai Szemle. 1998. június. p. 481.-495.
17. Burgerné Gimes, Anna (2003): Földhasználati és földbirtok-politika az Európai Unióban és néhány csatlakozó országban. Közgazdasági Szemle, L. évf. 2003. szeptember p. 819-832.
18. Donato Tomasso (2008): Jelentés a KAP folyamatban levő reformja vonatkozásában a fiatal mezőgazdasági termelők jövőjéről. (2007/2194(INI)) Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Bizottság. <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=- /EP//NONSGML+REPORT+A6-2008- 182+0+DOC+PDF+V0//HU&language=HU>
19. Dorgai, László (szerk.) (2004): A magyarországi birtokstruktúra, a birtokrendezési stratégia megalapozása. Agrárgazdasági tanulmányok, AKI, Budapest, 2004. 6. szám
20. Ember, Z. – Mihálovits, A. (2007): Generációváltás az agráriumban. Ki veszi át a stafétát? Haszon Agrár I. évf. 2007/5. szeptember-október, pp. 14-20.

21. Filep, J. – Pákozdi, I. – Dr. Szirmai, P. (2007): Utódlás, generációváltás a magyar vállalkozói szektorban és ennek finansziális következményei. Kutatási jelentés. Budapesti Corvinus Egyetem, 2007, Budapest.
22. Forgó, Mónika (2006): A fiatal gazdák támogatása Magyarországon és az EU-ban. In.: Gazdálkodás. 2006. 2. szám. 50 évfolyam. p. 49-58.
23. FVM Földügyi és Térinformatikai Főosztály kormánybeszámolója a földbirtok-politikai irányelvek érvényesüléséről, a Nemzeti Földalap helyzetéről, az MNV Zrt. Tevékenységéről. FVM 2008. március.
24. Hamza, E. – Tóth, E. (2006): Az egyéni gazdaságok eltartó- képessége, megélhetésben betöltött szerepe. Agrárgazdasági tanulmányok. AKI, Budapest 2006. 2. szám.
25. Hantos, Krisztina (2007): Generációváltás elősegítése az agrárvilágban. Valóság, 2007. május. L. évfolyam 5. szám. 74-84 pp.
26. Kovács, Gábor (2006): A Kap-reform várható hatásai a mezőgazdasági üzemek termelésére és a földhasználati viszonyokra. Agrárgazdasági tanulmányok. AKI, Budapest 2006. 4. szám.
27. Kovács, Teréz (2008): Gazdaportrék. Agroinform kiadó. Budapest, 2008.
28. Kyösti Pietola et al. (2002): Farmers' Exit Decisions and Early Retirement Programs in Finland. Agrifood Research Finland (MTT), Economic Research, Helsinki. Wageningen University, Farm Management Group, Wageningen. Submission for a contributed paper at the EAAE 10th Congress in Zaragoza 2002. <http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/24825/1/cp02pi73.pdf>
29. Marosán, György (2006): A 21. század stratégiai menedzsmentje. Műszaki Kiadó, Budapest 2006.
30. Minna Vare (2005): Timing of the Early Retirement Decisions of Farming Couples. Agrifood Research Finland, MTT Economic Research. <http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/24412/1/sp05va02.pdf>
31. Pallaga, Viktória (2008): MSA konferencia: Minőségi agrárfoglalkoztatás felé. <http://www.agronaplo.hu/hirek/1956>
32. Pallaga, Viktória (2009): Attaséi tájékoztatás a Francia Agrárkamaránál (Párizs, 2009. május 13.). Kézirat
33. Pálovics (2001): Az agrárpolitikai reform hatása a francia mezőgazdaságra. In: Elekes, Andrea – Pálovics, Béláné: Agrárgazdasági versenyképesség és a CAP belsőpiaci szabályozásának átvétele. Az agrárpolitikai reform hatása a francia mezőgazdaságra. SZIE GTK Európai Tanulmányok Központja. 2001. [www.gak.hu/eutk/new/docs/Az\\_agrarpolitikai\\_reform\\_hatasa\\_a\\_francia\\_mezogazdasagra.pdf](http://www.gak.hu/eutk/new/docs/Az_agrarpolitikai_reform_hatasa_a_francia_mezogazdasagra.pdf)
34. Posta, László (1997): Tulajdonosi és vállalkozói érdekek a földhasználatban. Kandidátusi értekezés. Debrecen, 1997.
35. Rural development in the European Union Statistical and Economic Information Report 2008. European Union Directorate-General for Agriculture and Rural Development. December 2008. [http://ec.europa.eu/agriculture/agrista/rurdev2008/RD\\_Report\\_2008.pdf](http://ec.europa.eu/agriculture/agrista/rurdev2008/RD_Report_2008.pdf)
36. Szakál, Ferenc (2000): A mezőgazdasági vállalkozások főbb típusai, gazdasági érdekeltységük sajátosságai. In.: Búzás Gyula et al: Mezőgazdasági üzemtan I. Mezőgazdasági Szaktudás Kiadó. Budapest, 2000

37. Szűcs, Tamás (2008): A termőföld jogi szabályozásának nemzetközi gyakorlata. PhD értekezés. Pécs 2008. Kézirat
38. Tanács, István (2006): Az ifjú gazdának néha súgnának az öregek. Nemcsak a technikát, a szemléletet is megújítja a nemzedékváltás. Népszabadság online.  
<http://nol.hu/archivum/archiv-408901> 2006.
39. Tóth, Erzsébet (2003): Úti-jelentés az a HU02/IB/AG/03 számú Twinning Program keretében szervezett, franciaországi tanulmányútról. AKI 2003. Kézirat.
40. Tóth, Erzsébet et al. (2005): A hazai és az európai földpiac jellemzőinek feltárása, és javaslat a rendszeres földpiaci információs rendszer kidolgozására. AKI 2005. Kézirat



## Ábrák jegyzéke

1. ábra: A termőterület tulajdoni és használati szerkezete, 2008 .....	16
2. ábra: Az 55 éven felüliek aránya az egyéni gazdálkodók körében az Unió tagországaiban, 2007 .....	31
3. ábra: A gazdaságátadási szándék a vizsgált egyéni gazdaságokban .....	51
4. ábra: A fiatal generáció átvételi szándéka az egyéni gazdaságokban a megkérdezett gazdaságvezetők szerint .....	52

## Táblázatok jegyzéke

1. táblázat: Mezőgazdasági tevékenységet folytató gazdaságok néhány jellemzője.....	10
2. táblázat: Az egyéni gazdaságok számának és területének megoszlása a gazdaságok mérete és a gazdálkodók korcsoportja szerint.....	11
3. táblázat: Az egyéni gazdaságok száma, földterülete a terület méretkategóriái szerint korcsoportonként, 2007 .....	12
4. táblázat: Az egyéni gazdaságok számának és területének változása a gazdaságok mérete és a gazdálkodók korcsoportja szerint 2000-2007 között.....	13
5. táblázat: A vizsgálatban szereplő gazdaságok legfontosabb adatai.....	44
6. táblázat: A felmérésben részt vevő egyéni gazdaságok néhány jellemzője és változásaik.....	49
7. táblázat: A felmérésben részt vevő egyéni gazdálkodók néhány jellemzője.....	50

## MELLÉKLETEK

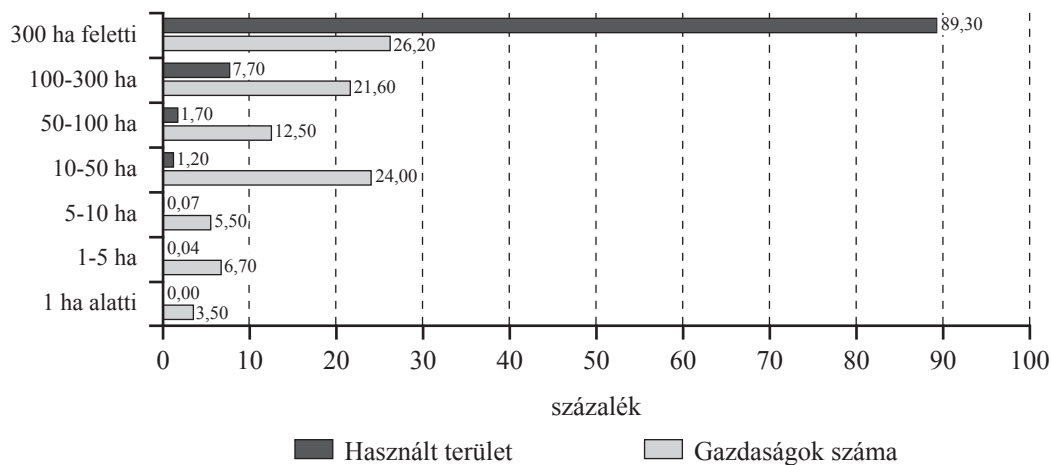
## Mellékletek jegyzéke

1. melléklet: A gazdasági szervezetek számának és termőterületének megoszlása a termőterület nagyságkategóriái szerint, 2007 .....65
2. melléklet: Az egyéni gazdaságok számának és termőterületének megoszlása a termőterület nagyságkategóriái szerint, 2007 .....65
3. melléklet: Az egyéni gazdaságok számának és területének megoszlása méret és a gazdálkodók korcsoportja szerint .....66



## 1. melléklet

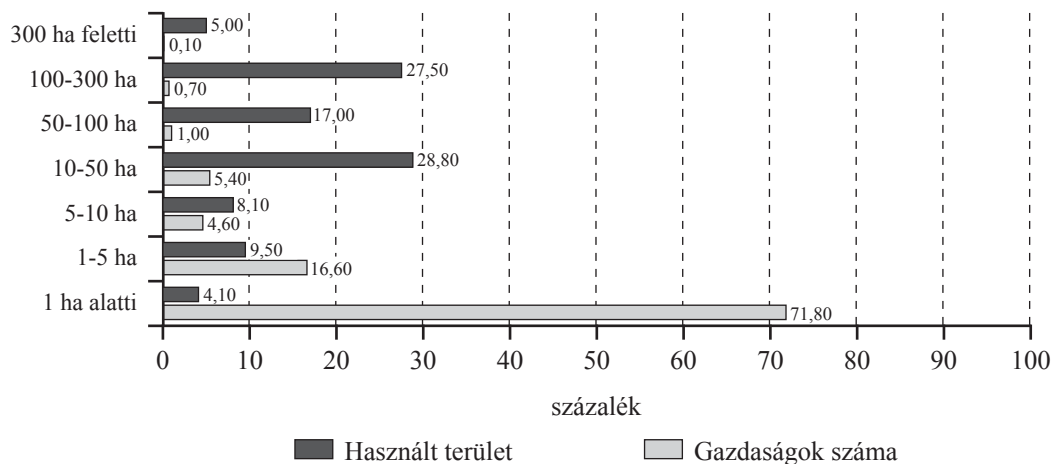
### A gazdasági szervezetek számának és termőterületének megoszlása a termőterület nagyságkategóriái szerint, 2007



Forrás: Gazdaságszerkezeti Összeírás 2007. I. kötet. www.ksh.hu

## 2. melléklet

### Az egyéni gazdaságok számának és termőterületének megoszlása a termőterület nagyságkategóriái szerint, 2007



Forrás: Gazdaságszerkezeti Összeírás 2007. I. kötet. www.ksh.hu

**Az egyéni gazdaságok számának és területének megoszlása  
méret és a gazdálkodók korcsoportja szerint**

Gazdálkodók korcsoportja	Méretkategóriák						Összesen
	1 ha alatti	1-10 ha	10-50 ha	50-100 ha	100-300 ha	300 ha fölötti	
<b>Gazdaságok számának megoszlása, %</b>							
<b>2000</b>							
<i>55 évnél fiatalabb</i>	48,4	50,9	61,5	71,3	75,9	78,4	50,2
35 év alatti	9,3	7,7	10,0	9,1	9,5	9,6	9,1
35-54 éves	39,2	43,2	51,5	62,2	66,4	68,8	41,0
<i>55 évnél idősebb</i>	51,6	49,1	38,5	28,7	24,1	21,6	49,8
55-64	21,4	23,7	20,6	18,5	17,0	17,4	21,8
65-	30,2	25,4	17,8	10,1	7,1	4,1	28,1
<b>Összesen</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>
<b>2007</b>							
<i>55 évnél fiatalabb</i>	42,0	47,3	55,4	62,4	63,5	62,5	45,1
35 év alatti	7,2	6,1	7,6	9,5	10,5	5,4	7,6
35-54 éves	34,8	41,2	47,8	52,9	52,9	57,2	37,5
<i>55 évnél idősebb</i>	58,0	52,7	44,6	37,6	36,5	37,5	54,9
55-64	27,1	28,1	28,4	24,3	28,8	25,2	27,1
65-	30,9	24,6	16,2	13,2	7,8	12,3	27,8
<b>Összesen</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>
<b>Gazdaságok területének megoszlása, %</b>							
<b>2000</b>							
<i>55 évnél fiatalabb</i>	47,4	51,6	63,3	71,4	75,8	79,6	62,2
35 év alatti	8,6	7,6	10,1	9,2	9,7	8,6	9,0
35-54 éves	38,8	44,1	53,2	62,3	66,1	71,0	53,2
<i>55 évnél idősebb</i>	52,6	48,4	36,7	28,6	24,2	20,4	37,8
55-64	21,9	23,8	20,1	18,5	17,3	17,1	20,6
65-	30,8	24,6	16,6	10,1	6,9	3,3	17,2
<b>Összesen</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>
<b>2007</b>							
<i>55 évnél fiatalabb</i>	42,2	48,0	56,3	62,1	64,8	58,3	57,6
35 év alatti	7,2	6,2	7,9	9,4	10,3	4,1	8,3
35-54 éves	35,1	41,8	48,4	52,6	54,5	54,2	49,3
<i>55 évnél idősebb</i>	57,8	52,0	43,7	37,9	35,2	41,7	42,4
55-64	26,7	28,1	28,3	24,7	27,8	27,8	27,4
65-	31,1	23,9	15,4	13,2	7,5	13,9	15,0
<b>Összesen</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>

Forrás: MVH regisztrációs adatbázis, 2006